

УДК 378.245:364.4"2020/21"

**ДИСЕРТАЦІЇ НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВОГО СТУПЕНЯ
ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ.
СПЕЦІАЛЬНІСТЬ 231 СОЦІАЛЬНА РОБОТА. 2020 – 2021 рр.**

Коляда Наталія, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
ORCID 0000-0003-3623-6552
E-mail: Koliada_n@ukr.net

Моргай Лілія, доктор філософії, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
ORCID 0000-0002-6550-1389
E-mail: morgai.liliya@gmail.com

Авторами здійснено узагальнення та систематизація тематики дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 231 Соціальна робота, захищених в Україні у 2020–2021 рр.

З метою інформування наукової спільноти про стан підготовки та захисту докторів філософії з соціальної роботи дисертаційні матеріали подано за такими критеріями: тема дисертації; науковий керівник; дата захисту; спеціалізована вчена рада, склад ради; рішення спеціалізованої вченої ради про присудження ступеня доктора філософії, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України; анотація дисертації; список опублікованих праць за темою дисертації.

Джерельною базою кількісного аналізу тем дисертацій з соціальної роботи стали: накази Міністерства освіти і науки України, дисертаційні матеріали (дисертації, відгуки рецензентів, офіційних опонентів, відеозаписи процедури захисту дисертації), що оприлюднюються на офіційних сайтах закладів вищої освіти, наукових установ (відповідно до вимог «Тимчасового порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії»).

***Ключові слова:** дисертація, науковий ступінь «доктор філософії», спеціальність 231 соціальна робота, експеримент з присудження ступеня доктора філософії.*

**THESES ON THE SCIENTIFIC DEGREE
DOCTOR OF PHILOSOPHY.
QUALIFICATION 231 SOCIAL WORK. 2020 – 2021**

Koliada Natalia, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Social Pedagogy and Social Work Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
ORCID 0000-0003-3623-6552
E-mail: Koliada_n@ukr.net

Morhai Liliia, Doctor of Philosophy, Associate Professor of the of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
ORCID 0000-0002-6550-1389

E-mail: morgai.liliya@gmail.com

The authors generalize and systematize the themes of theses on the degree of Doctor of Philosophy in the speciality 231 Social Work, protected in Ukraine in 2020-2021.

To inform the scientific community about the state of training and defence of Doctors of Philosophy in Social Work theses are submitted according to the following criteria: thesis theme; supervisor; date of defence; specialized academic council, council composition; the decision of the specialized scientific council on awarding the degree of Doctor of Philosophy, approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine; thesis abstract; list of published works on the theme of the thesis.

The source base for quantitative analysis of these themes in social work was: orders of the Ministry of Education and Science of Ukraine, thesis materials (theses, reviews of reviewers, official opponents, videos of the theses defence procedure), published on the official websites of higher education institutions, scientific institutions (according to the «Temporary procedure for experimenting to award the degree of Doctor of Philosophy»).

Keywords: *thesis, scientific degree «Doctor of Philosophy», speciality 231 social work, experiment on awarding the degree of Doctor of Philosophy.*

ПЕРЕДМОВА

Розвиток науки характеризується і певною мірою залежить від підготовки і написання кваліфікаційних праць – дисертаційних досліджень, які, «з одного боку, спрямовані на розвиток наукових знань в обраній галузі і пошуку, що важливо для такого виду робіт, нових шляхів у здобутті цих знань – нових методологій, методів дослідження, оцінок вже відомих фактів, а також опис нових явищ, «білих плям», табуйованих або поданих виключно під кутом зору певної ідеології. Кваліфікаційна робота, тобто дисертація, – це і характеристика автора, яка свідчить, насамперед, про його вміння аналізувати, класифікувати і в першу чергу описувати факти, події, феномени, обрані предметом дослідження, і тим сам зарекомендувати себе як науковця, а відтак – з пошукувача наукового ступеня перейти до значно вищого професійного і соціального статусу – кандидата або доктора наук» (О. В. Сухомлинська)².

Для написання дисертаційного дослідження кожна наукова галузь розробляє свої власні класифікаційні ознаки, за якими визначаються її предмет та способи оволодіння ним.

Відповідно до проекту паспорта спеціальності 231 «Соціальна робота» тематика наукових досліджень охоплює такі складові:

– теорія і методологія соціальної роботи: філософія і етика соціальної роботи; категоріальний апарат соціальної роботи; розвиток теорії соціальної роботи; моделі практики соціальної роботи; методи дослідження соціальних процесів; історія соціальної роботи; міжнародна соціальна робота;

– практика соціальної роботи: соціальна допомога та соціальні послуги представникам соціально вразливих груп, груп ризику та іншим суб'єктам, які перебувають в стані кризи, зазнають маргіналізації та соціального виключення; соціальна робота в системі соціалізації особистості; розвиток громад та соціального партнерства у громаді; профілактика негативних соціальних явищ; упровадження

² Українська історико-педагогічна наука у дзеркалі тематики дисертаційних досліджень (1995–2014) : хронологічно-тематичний показник закоординованих тем дисертаційних досліджень зі спеціальності 13.00.01 / автор проекту і наук. ред. Сухомлинська О. В. Умань : ФОП Жовтий, 2014. С. 8.

практики здоров'язбереження; протидія дискримінації, стигматизації та соціальному виключенню за будь-якими ознаками;

– менеджмент соціальної роботи: управління інституціями соціальної роботи; забезпечення якості послуг у соціальній роботі; розвиток супервізії у соціальній роботі; профілактика професійного вигорання соціальних працівників; організація та оптимізація волонтерської діяльності;

– розвиток професійних компетентностей соціальних працівників: актуальні питання соціальної освіти, профорієнтація і професійний відбір; професійне становлення; оптимізація програм професійної підготовки; забезпечення та функціонування професійно-етичних норм соціальної роботи³.

В Україні підготовку докторів філософії з соціальної роботи розпочато у 2016 р. за так званими «новими правилами», передбаченими Законами України «Про вищу освіту» (2014, зі змінами), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2015, зі змінами), Порядком підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого Постановою КМУ № 261 від 23.03.2016 р. (зі змінами, Постанова КМУ № 283 від 03.04.2019 р.) та іншими нормативно-правовими документами.

«Нова процедура» захисту докторів філософії передбачена «Тимчасовим порядком проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України «Про присудження ступеня доктора філософії» від 6 березня 2019 р. № 167 (назва Постанови із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 608 від 09.06.2021; із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 979 від 21.10.2020, № 608 від 09.06.2021)⁴.

Відповідно до правил, передбачених процедурою експерименту, з початку 2020 року захищено перші дисертації на здобуття ступеня доктора філософії, зокрема, зі спеціальності 231 Соціальна робота (станом на 24.06.2021 р. – 8 дисертацій).

З метою інформування наукової спільноти про стан підготовки та захисту докторів філософії зі спеціальності 231 Соціальна робота (кількість, тематику, заклади вищої освіти та наукові установи тощо) нами здійснено узагальнення та систематизація дисертаційних матеріалів за такими критеріями:

- тема дисертації;
- науковий керівник;
- дата захисту;
- спеціалізована вчена рада, склад ради;
- рішення спеціалізованої вченої ради про присудження ступеня доктора філософії, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України;
- анотація дисертації;
- список опублікованих праць за темою дисертації.

³ Лютий В. П. Паспорт спеціальності 231 «Соціальна робота»: Матеріали круглого столу «Запровадження програм підготовки докторів філософії з соціальної роботи» (Київ, АПСВТ, 25 жовтня 2017 р.). Режим доступу: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Lutyi_RT2.pdf

⁴ Тимчасовий порядок проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2019-%D0%BF#Text>

Джерельною базою кількісного аналізу тем дисертацій з соціальної роботи стали: накази Міністерства освіти і науки України, дисертаційні матеріали (дисертації, відгуки рецензентів, офіційних опонентів, відеозаписи процедури захисту дисертації), що оприлюднюються на офіційних сайтах ЗВО, наукових установ (відповідно до вимог «Тимчасового порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії»).

Перспективи подальшої роботи вбачаємо у поєднанні кількісного та якісного аналізу тем дисертацій з соціальної роботи з метою інформування наукової спільноти про стан підготовки та захисту докторів філософії зі спеціальності 231 Соціальна робота, певного обліку й систематизації тематики досліджень, що надасть можливість формування узагальненого і системного уявлення про характер і напрями наукових досліджень зі спеціальності, що відповідають викликам часу, а також спонукатиме до виявлення тенденцій в розвитку соціальної роботи.

Інформацію щодо дисертацій подаємо відповідно до хронології захистів та порядку затвердження рішень спеціалізованих вчених рад про присудження ступеня доктора філософії з галузей знань та за спеціальностями⁵:

Наказ Міністерства освіти і науки України (14.05.2020 № 627)

1. Войтовська Алла Іванівна, 231 «Соціальна робота», DR № 000556

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. ДФ 74.053.001

2. Калініна Ірина Миколаївна, 231 «Соціальна робота», DR № 000555

Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». ДФ 23.053.001

Наказ Міністерства освіти і науки України (15.04.2021 № 420)

3. Бутенко Надія Віталіївна, спеціальність 231 «Соціальна робота», ДР № 001616

Київський національний університет імені Тараса Шевченка. ДФ 26.001.095

4. Федоренко Олександра Сергіївна, спеціальність 231 «Соціальна робота», ДР № 001617

Київський національний університет імені Тараса Шевченка. ДФ 26.001.097

Наказ Міністерства освіти і науки України (29.06.2021 № 735)

5. Роздимаха Євген Анатолійович, спеціальність 231 «Соціальна робота», ДР № 002347

Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет». ДФ 12.112.009

6. Бибик Дар'я Дмитрівна, спеціальність 231 «Соціальна робота», ДР № 002349

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
ДФ 26.053.018

7. Шепелева Наталія В'ячеславівна, спеціальність 231 «Соціальна робота»,
ДР № 002348

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради. ДФ 64.899.008

8. Скочко Максим Олександрович, спеціальність 231 «Соціальна робота»,
ДР № 002350

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. ДФ
74.053.014

ВОЙТОВСЬКА АЛЛА ІВАНІВНА

Тема дисертації: «Гендерна соціалізація студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ВНЗ»

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Науковий керівник: Кравченко Оксана Олексіївна – д.пед.н., проф., декан факультету соціальної та психологічної освіти, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Дата захисту – 04.02.2022 р.

Спеціалізована вчена рада ДФ 74.053.001. **Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини**⁶.

Склад ради:

Демченко Ірина Іванівна – д.пед.н., проф., професор кафедри спеціальної освіти, декан факультету дошкільної та спеціальної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (голова ради);

Кочубей Тетяна Дмитрівна – д.пед.н., проф., професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (рецензент);

Заболотна Оксана Адольфівна – д.пед.н., проф., професор кафедри іноземних мов Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (рецензент);

Семигіна Тетяна Валеріївна – д.політ.н., проф., доцент, професор кафедри соціальної роботи і практичної психології, проректор з наукової роботи Академії праці, соціальних відносин і туризму (опонент);

Слозанська Ганна Іванівна – д.пед.н., доц., завідувач кафедри педагогіки та соціальної роботи ЗВО «Український католицький університет» (опонент).

Рішення спеціалізованої вченої ради про присудження ступеня доктора філософії затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 14.05.2020 № 627 (ДР № 000556)

⁶ <https://nauka.udpu.edu.ua/ДФ-74-053-001/>

АНОТАЦІЯ

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 231 Соціальна робота. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2019.

У дисертації вперше розроблено, науково обґрунтовано, експериментально перевірено та впроваджено соціально-педагогічні умови формування гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО; визначено критерії, показники та рівні гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами.

На основі аналізу філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної літератури уточнено сутність та структуру понять «гендерна соціалізація», «студентська молодь з особливими освітніми потребами», «гендерна соціалізація студентської молоді з особливими освітніми потребами».

Дістав подальшого розвитку аналіз нормативно-правового забезпечення (законодавчі акти України, Ради Європи, Організації Об'єднаних Націй) із питань соціального захисту, освіти, професійної реабілітації, охорони здоров'я, гендерної рівності осіб з особливими освітніми потребами, що є юридичним підґрунтям реалізації педагогічних умов соціальної інтеграції таких студентів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в можливості застосування його наукових положень і висновків підвищення якості професійної підготовки викладачів до роботи зі студентами та їхніми батьками в умовах інклюзивного навчання, а також у системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Розроблено навчально-методичний посібник «Актуальні проблеми соціальної роботи з жінками», та тренінгову програму «Підготовка студентської молоді до сімейного життя». Розроблено та впроваджено навчальну дисципліну «Гендерна соціалізація».

Теоретичні та експериментальні матеріали дослідження використано в лекційних курсах, практичних та семінарських заняттях із дисциплін напряму підготовки спеціальності «Соціальна робота» у навчальних закладах I–IV рівнів акредитації, для слухачів закладів післядипломної освіти. Результати дослідження впроваджено у роботу із студентами з особливими освітніми потребами в Центрі соціальної та освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів» та гендерному центрі на факультеті соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Матеріали дослідження також прислужаться соціальним педагогами, соціальним працівникам, психологам, педагогам спецзакладів та батькам дітей з особливими освітніми потребами.

Вивчення гендерного законодавства та нормативних документів в Україні стосовно доступу молоді з інвалідністю до здобуття вищої освіти показало, що доки Конституція та законодавство містять положення про потужне соціальне забезпечення жінок та осіб з інвалідністю, триватимуть очевидні патерналістські підходи у вигляді дискримінаційних правових положень і практик.

Гендерну соціалізацію визначено як процес засвоєння людиною соціальної ролі, визначено для неї суспільством від народження, залежно від того, чоловіком або жінкою вона народилася.

Гендерна соціалізація студентської молоді з особливими освітніми потребами є результатом багатоступеневого процесу засвоєння норм, правил поведінки, установок чоловічих і жіночих ролей, найбільш сприятливих для повноцінного функціонування молоді з нозологіями в умовах ЗВО.

Встановлено критерії ефективності гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами: особистісний – пов'язаний із змістовним наповненням особистого ціннісного й емоційного ставлення до гендерної тематики; інформаційний, що відображає сукупність теоретичних (наукових, суспільних, нормативних) знань і уявлень щодо гендерної проблематики, на основі яких формуються особистісні якості та суспільна й інтимна поведінка особистості; поведінковий, пов'язаний із специфікою поведінки особистості в процесі міжособистісного спілкування (публічного та приватного) в гендерному контексті.

На основі визначених критеріїв та показників охарактеризовано рівні (високий, середній, низький) гендерної соціалізованості студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО.

На основі аналізу теоретичних основ досліджуваної проблеми, обґрунтовано такі соціально-педагогічні умови: створення гендерночутливого середовища університету, заснованого на ідеї гендерної рівності; мотивація викладачів та студентів до співпраці в інклюзивному середовищі у контексті гендерної соціалізації; залучення студентів з особливими освітніми потребами до гендерного простору позааудиторної роботи ЗВО.

Аналіз результатів упровадження розроблених соціально-педагогічних умов гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО показав, що необхідним є постійний моніторинг якості гендерної соціалізованості в інклюзивному освітньому просторі. Його проведення якого у межах нашого дослідження засвідчило ефективність розроблених соціально-педагогічних умов.

Результати експериментальної роботи підтвердили, що процес формування гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО набуде значної ефективності, якщо будуть упроваджуватися визначені та апробовані під час дослідження соціально-педагогічні умови, що реалізуються у відповідних формах та методах формування гендерної соціалізації.

Підрахунки підтвердили, що наприкінці експерименту студенти експериментальної групи засвідчили більш високий рівень сформованості показників, ніж студенти КГ.

Варто відзначити, що отримані в ході експериментальної роботи факти, які базуються на матеріалі здобутих емпіричних даних і їх аналізі, констатують значні якісні та кількісні зміни в експериментальній групі й відсутність таких у контрольній за всіма показниками означених нами критеріїв (особистісного, інформаційного, поведінкового), що дозволяє зробити загальний висновок щодо високої результативності та ефективності впровадження розроблених соціально-педагогічних умов гендерної соціалізації студентів з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО.

Ключові слова: гендерна соціалізація, студенти з особливими освітніми потребами, соціально-педагогічні умови, заклади вищої освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Войтовська А. І. Гендерна соціалізація студентів з особливими освітніми потребами (із досвіду Центру соціальної та освітньої інтеграції «Без бар'єрів» УДПУ імені Павла Тичини). *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 142. С. 26–31.

2. Войтовська А. І. Гендерний підхід у соціалізації студентської молоді з інвалідністю в навчальний процес ВНЗ. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький, 2017. Вип. 156. С. 138–142.

3. Войтовська А. І. Проблеми навчання і виховання студентів з інвалідністю. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Умань, 2017. Вип. 1. С. 59–68.

4. Войтовська А. І. Правове виховання студентства: гендерний аспект. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету «Педагогічні науки»*. Херсон, 2017. № 75. С. 104–108.

6. Войтовська А. І. Особливості інклюзивного туризму. *Народна освіта*. 2017. № 3(33). URL: <https://www.narodnaosvita.kiev.ua/>. 7. Войтовська А. І. Толерантність і гендерні стереотипи у відносинах студентства (на прикладі УДПУ ім. Павла Тичини). *Гендерна парадигма освітнього простору*. Кривий Ріг, 2017. Вип. 5. С. 128–134.

8. Войтовська А. І., Безлюдний О. І., Кравченко О. О. Навчально-реабілітаційний та соціально-виховний супровід студентів з обмеженнями життєдіяльності. *Народна освіта*. 2019. № 2(38). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=568.

9. Войтовська А. І., Коляда Н. М., Кравченко О. О. Гендерне виховання в педагогічній спадщині Василя Сухомлинського. *Нова педагогічна думка*. Рівне, 2019. № 3(99). С. 157–160.

Статті в наукових виданнях інших держав

10. Voitovska A. Gender socialization of students (by the experience of the Center of Gender Education in USPU). *SWorld Journal*. 2016. Issue 11, Vol. 8: Pedagogy, Psychology and Sociology. P. 78–81.

11. Koliada N., Kravchenko O., Voitovska A. Social and Economic Principles of Single Mothers' Support in Ukraine. *Advances in Intelligent Systems and Computing*. 2019. 961. Pp. 293–303.

Опубліковані праці апробаційного характеру

12. Войтовська А. І. Історичний аспект розвитку соціальної інтеграції осіб з особливими освітніми потребами. *Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Умань, 6–7 жовтня 2016 р.). Умань: ФОП Жовтий, 2016. С. 22–25.

13. Войтовська А. І. Проблеми гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ВНЗ. *Рівність, лідерство, спілкування в європейських прагненнях української молоді: гендерний дискурс*: матеріали Всеукр.

наук.-практ. конф. (Тернопіль, 5–7 жовтня 2016 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. С. 143–145.

14. Войтовська А. І., Кравченко О. О. Підготовка викладацького складу до співпраці у інклюзивному середовищі для гендерної соціалізації. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю*: матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23–24 листопад 2016 р.). Київ: Університет «Україна», 2016. Ч. 1. С. 76–78.

15. Войтовська А. І. Поняттєво-категоріальний апарат гендерної соціалізації студентів з особливими освітніми потребами. *Актуальні питання педагогіки та психології: наукові дискусії*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 9–10 вересня 2016 р.). Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2016. С. 93–96.

16. Войтовська А. І. Формування гендерної чуйності викладачів ВНЗ у контексті інклюзивної освіти. *Проблеми та перспективи розвитку освіти*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (30–31 березня 2017 р.). Львів. Херсон: Гельветика, 2017. С. 165–166.

17. Войтовська А. І. Проблема соціальної інтеграції осіб з особливими освітніми потребами на сучасному етапі. *Актуальні проблеми впровадження інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні*: матеріали I-го Міжнар. наук.-практ. симпозиуму (Умань, 27–29 жовтня 2016 р.). Умань: ФОП Жовтий, 2017. С. 22–24.

18. Войтовська А. І. Гендерні особливості підготовки фахівців соціальної сфери. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: матеріали дев'ятої Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 травня 2017 р.). Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2017. С. 253–255.

19. Войтовська А. І. Мотивація викладачів до співпраці в інклюзивному середовищі у контексті гендерної соціалізації. *Актуальні наукові психологічні та педагогічні дослідження сучасності*: матеріали VI-ї Всеукр. наук. Інтернет-конф. (Київ, 26–27 жовтня 2017 р.). Київ: НУБіП, 2017. С. 43–44.

20. Войтовська А. І., Кравченко А. А. Нормативно-правові аспекти соціального захисту жінок-військовослужбовців. *Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Умань, 12 жовтня 2018 р.). Умань: Візаві, 2018. С. 15–18.

21. Войтовська А. І. Гендерна складова національної освіти. *Наукова молодь – 2018*: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених (Київ, 16 листопада 2018 р.). Київ: ІТЗН НАПН України, 2018. С. 83–85.

22. Войтовська А. І., Кравченко О. О. До питання гендерної соціалізації дитини в сім'ї. *Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери*: матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару (Умань, 25 квітня 2019 р.). Умань: Візаві, 2019. С. 67–69.

23. Войтовська А. І. До проблеми гендерно-чутливого спілкування студентської молоді. *Соціальна робота: минуле, реалії та перспективи*: матеріали II-ї Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю «Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти» (Умань, 21–22

травня 2019 р.) та наук.-метод. семінар «Права дітей: від витоків до сьогодення», (Умань, 29 травня 2019 р.). Умань: Візаві, 2019. С. 66–69.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

24. Войтовська А. І. Гендерні аспекти соціалізації студентства. *Scientific Papers Social works education*. Ternopil-Aberdeen: VECTOR, 2017. Vol. 4, No 1. С. 119–126.

25. Войтовська А. І. Гендерні аспекти соціалізації студентства. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2017. № 1–2. С. 31–38.

26. Войтовська А. І. Гендерна соціалізація студентів з інвалідністю в умовах ВНЗ у контексті створення гендерно-чутливого освітнього середовища. *Rocznik Polsko-Ukraiński*. Częstochowa – Lwów – Kijów: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2017. Т. XIX. С. 271–284.

27. Войтовська А. І. Гендерні стереотипи сучасної студентської молоді. *Соціальна робота: від теорії до практики*: кол. монографія / авт. кол.: І. В. Албул, О. Д. Балдинюк, Н. М. Коляда та ін. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2016. С. 56–65.

28. Войтовська А. І. Підготовка студентської молоді до сімейного життя: тренінги. Умань: Візаві, 2017. 80 с.

29. Основи інклюзивної освіти: навч.-метод. посіб. / уклад.: А. І. Войтовська, М. В. Перфільєва. Умань: Візаві, 2017. 100 с.

30. Актуальні проблеми соціальної роботи з жінками: навч. посіб. для студентів спеціальностей 231 Соціальна робота та 232 Соціальне забезпечення (Галузь знань 23 Соціальна робота) / [уклад.: А. І. Войтовська, О. О. Кравченко]. Умань: Візаві, 2018. 229 с.

31. Войтовська А. І. ЛГБТ-спільнота в Україні: реалії. *Socioprostir*. 2018. № 7. С. 45–49. URL: <http://periodicals.karazin.ua/socioprostir/issue/view/715> (дата звернення: 01.05.18).

32. Коляда Н., Кочубей Т., Кравченко О. та ін. Жінки в історії соціальної роботи: кол. монографія / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, ф-т соц. та псих. освіти, каф. соц. педагогіки та соц. роботи, Гендерний центр. Умань: Візаві, 2018. 252 с.

33. Енциклопедія інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму / [Лепський В. В., Безлюдний О. І., Коляда Н. М., Кравченко О. О. та ін.]; МОЗ України, КЗ «Черкаський обл. центр медико-соц.ї експертизи ЧОР», МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань: Візаві, 2019. 563 с.

34. Войтовська А. І., Кравченко О. О., Коляда Н. М. Центр соціально-освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів». *Неформальна освіта: кращі практики і проекти*. 2019. Вип. 2. С. 117–120.

КАЛІНІНА ІРИНА МИКОЛАЇВНА

Тема дисертації: Педагогічна підтримка особистісно-професійного становлення державних службовців у процесі адаптації до управлінської діяльності

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Науковий керівник: Харченко Сергій Якович – д.пед.н., професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ).

Дата захисту – 03.03.2020 р.

Спеціалізована вчена рада ДФ 23.053.001. **Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»⁷.**

Склад ради:

Заблоцький Володимир Валентинович – д.н.держ.упр., професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (голова ради);

Бабич Вячеслав Іванович – д.пед.н., доцент, завідувач кафедри олімпійського і професійного спорту ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (рецензент);

Швирка Вікторія Миколаївна – д.пед.н., доцент завідувач кафедри педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (рецензент);

Васильєва Марина Петрівна – д.пед.н., професор, завідувач кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (опонент);

Лях Тетяна Леонідівна – к.пед.н., доцент, завідувач кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка (опонент).

Рішення спеціалізованої вченої ради про присудження ступеня доктора філософії затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 14.05.2020 № 627 (ДР № 000555)

АНОТАЦІЯ

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 231 – соціальна робота. – Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». – Старобільськ, 2020.

Дисертація є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми педагогічної підтримки особистісно-професійного становлення держслужбовців, уперше призначених на посаду державної служби.

У вступі обґрунтовано актуальність і доцільність обраної теми, сформульовано об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення роботи, наведено відомості про апробацію та впровадження одержаних результатів.

У першому розділі – «Теоретико-методологічні засади особистісно-професійного становлення державних службовців у процесі їх адаптації до

⁷ <http://luguniv.edu.ua/?p=54747>

управлінської діяльності» – на підставі вивчення науково-педагогічної літератури здійснено аналіз наукових підходів щодо обґрунтування педагогічної підтримки як сучасного педагогічного феномену, подано діагностику вихідного рівня особистісно-професійного становлення держслужбовців під час прийому на державну службу.

З'ясовано, що у сучасній педагогічній науці спостерігається обмеженість наукових розвідок з особистісно-професійного становлення державних службовців у процесі їх адаптації до управлінської діяльності. Дослідження проблеми в контексті загальноприйнятих підходів (системного, діяльнісного, особистісно зорієнтованого, культурологічного, андрологічного та акмеологічного) дозволило встановити, що серед діагностичного, організаційного та управлінського аспектів особистісно-професійного становлення держслужбовців найважливішим є педагогічний, який передбачає системну діяльність із формування професійно-важливих компетентностей, накопичення досвіду державної служби, адаптації до фахового середовища.

Установлено, що ідеї педагогічної підтримки в сучасній педагогічній науці і практиці набувають все більшої актуальності, а сама педагогічна підтримка виступає як особлива технологія освіти, яка відрізняється від традиційних методів тим, що здійснюється в процесі діалогу і взаємодії суб'єкта і об'єкта навчання, припускає самовизначення того, хто навчається, в ситуації вибору і подальше самостійне розв'язання проблеми, що виникла. Під педагогічною підтримкою процесу адаптації державних службовців до управлінської діяльності розуміємо систему педагогічної діяльності, яка розкриває особистісний потенціал людини, що активує механізми саморозвитку, самовдосконалення і виводить особистість на новий якісний рівень життєдіяльності і професійної майстерності, коли результат активності людини мотивує її на подальше зростання і розвиток.

Визначено провідні особливості педагогічної підтримки процесу адаптації державних службовців до управлінської діяльності: спрямованість на дорослих, освічених людей, орієнтація виключно на адаптацію до управлінської діяльності; здійснення не професіональними соціальними працівниками та педагогами, а досвідченими колегами-управлінцями під час виконання службових обов'язків; реалізація як практичної діяльності із розв'язання специфічних завдань особистісно-професійного становлення держслужбовця-початківця у процесі адаптації до управлінської діяльності.

Адаптація держслужбовця-початківця до управлінської діяльності розглядається як процес взаємодії фахівця з навколишнім професійним середовищем, під час якого він зіставляє власні можливості й труднощі, та на цій основі будує моделі і стратегії професійної поведінки, адекватні вимогам державної служби.

Обґрунтовано та розроблено критерії особистісно-професійного становлення держслужбовців: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційний, рефлексивний і творчий, описано їхні показники (високий, середній, низький). Установлено, що більшість держслужбовців мають середній або низький рівень особистісно-професійного становлення. У процесі дослідження виявлено статистично значущу кореляцію між обраними критеріями, розроблено ідеальну

та реальну моделі особистісно- професійного становлення держслужбовців під час прийому на державну службу.

У результаті опитування експертів (керівників і досвідчених співробітників органів державної служби) здійснено ранжування цінностей особистісно- професійної діяльності, що дало можливість суб'єктивно структурувати сукупність професійних цінностей. Виокремлено труднощі професійної підготовки майбутніх держслужбовців, обґрунтовано форми підвищення кваліфікації, які можуть сприяти особистісно- професійному становленню держслужбовців – педагогічна школа наставництва, професійне навчання та самоосвіта.

У другому розділі – «Наукове обґрунтування і розробка системи педагогічної підтримки особистісно- професійного становлення держслужбовців-початківців у процесі їх адаптації до управлінської діяльності» – обґрунтовано, змістовно розроблено та експериментально перевірено систему педагогічної підтримки особистісно- професійного становлення держслужбовців, уперше призначених на посаду державної служби.

На підставі розробленої концепції дослідження встановлено, що метою системи педагогічної підтримки особистісно- професійного становлення держслужбовців, уперше призначених на посаду державної служби, є їх становлення як суб'єктів управлінської праці, забезпечення успішного входження до нової соціальної і професійної сфери та інтеграція у ній на основі системних перетворень особистості, що включають підсистеми професійної діяльності особистості, нормативної регуляції, мотивації на саморозвиток, рефлексивної самоорганізації та творчості. Основою змістовного компонента системи педагогічної підтримки виступають такі блоки управлінських знань: наукова основа державного управління, правові основи державної служби, психологічні основи управлінської діяльності, теорія і практика прийняття управлінських рішень, етика ділового спілкування, конфлікти системи управлінської діяльності. Ці блоки не є застиглими утвореннями, вони слугують тим фундаментом, на які спирається особистісно- професійне становлення держслужбовця і може будуватися професійна освіта.

Технологічний компонент педагогічної системи розглядається як сукупність форм, методів і прийомів соціально- педагогічної взаємодії, побудованої на основі педагогічної підтримки. Основою цього компонента виступають три провідні форми організації педагогічної підтримки: технологія наставництва, самоосвіти та професійного навчання. Наставництво слід розглядати ефективною соціально- педагогічною практикою, яка передбачає цілеспрямовану діяльність керівників, служб управління персоналом і найбільш досвідчених співробітників державного органу з підготовки до самостійного, якісного та ініціативного виконання службових обов'язків держслужбовцями, вперше прийнятими на посаду.

Педагогічна підтримка професійного самовдосконалення включає надання конкретної допомоги, консультування і контролю щодо складання та виконання індивідуальної програми підвищення рівня професійної компетентності держслужбовців. Ця програма виступає провідним механізмом педагогічної підтримки адаптації держслужбовців, вперше призначених на посаду.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що *вперше* із соціально-педагогічних позицій досліджено процес особистісно- професійного становлення держслужбовців, уперше призначених на посаду, розроблено систему педагогічної підтримки цього процесу, що містить такі компоненти: цільовий (становлення держслужбовців як суб'єктів управлінської праці та забезпечення їх успішного входження до нової соціальної та професійної сфери); змістовний (сукупність знань і умінь наукових основ державного управління як фундамента їх соціально- професійного становлення); технологічний (технологія наставництва, самоосвіти і професійного навчання); суб'єктний (керівники органів держслужби, співробітники управління по роботі з персоналом, наставники); об'єктний (держслужбовці, вперше призначені на посаду); удосконалено форми, методи та соціально- педагогічні технології педагогічної підтримки, самоосвіти і професійного навчання держслужбовців у період їх адаптації до державної служби; *подальшого розвитку* набули наукові уявлення про педагогічну підтримку, її специфіку в соціальній роботі з держслужбовцями, можливості використання технології наставництва як провідного механізму професійної адаптації в органах державної служби.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що розроблені компоненти системи педагогічної підтримки особистісно- професійного становлення держслужбовців можуть бути використані керівним складом органів держуправління для формування оптимального індивідуально- ділового стилю спілкування з молодими держслужбовцями; підрозділами для роботи з кадрами для проєктування та організації підвищення кваліфікації держслужбовців, організації індивідуальної соціально- педагогічної роботи, надання конкретної практичної допомоги у подоланні молодими співробітниками труднощів в особистісно- професійній адаптації. Методичне забезпечення системи педагогічної підтримки (положення про наставництво, типова індивідуальна програма підвищення рівня професійної компетентності держслужбовців, уперше призначених на посаду) можуть становити основу удосконалення процесу адаптації держслужбовців кадровими службами обласних, районних, міських держадміністрацій.

Ключові слова: педагогічна система; особистісно- професійне становлення; педагогічна підтримка; наставництво; держслужбовці, уперше призначені на посаду державної служби; процес адаптації до управлінської діяльності; професійне навчання; самоосвіта.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Калініна І. М. Адаптація державних службовців до управлінської діяльності: етапи і зміст. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка* : Педагогічні науки. 2017 № 8 (313). Ч. 2. С. 125–131.
2. Калініна І.М. Феномен педагогічної підтримки особистісно- професійного становлення державних службовців. *Education and pedagogical sciences*. 2017. № 2. С. 85–95. (*Ulrich's Periodicals Directory (США)*)
3. Калініна І. М. Діагностика рівня особистісно- професійного

становлення молодих держслужбовців під час прийому на державну службу. *Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. пр.* 2017. № 5. С. 87–97.

4. Калініна І. М. Розроблення проблеми особистісно-професійного становлення молодих держслужбовців у сучасних наукових дослідженнях. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2018. № 1 (15). С. 124–130. (*Index Copernicus*).

5. Калініна І. М. Акмеологічний підхід в дослідженні педагогічної підтримки адаптації державних службовців до управлінської діяльності. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. 2018. № 1(315). Ч. 2. С. 98–104.

6. Калініна І. М. Зміст системи педагогічної підтримки особистісно-професійного становлення молодих держслужбовців. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. 2018. № 8 (323). Ч. 2. С. 40–47.

7. Калініна І. М. Аналіз ефективності системи педагогічної підтримки особистісно-професійного становлення молодих держслужбовців. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Випуск 13. Том 1. С. 59–62. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-13-1-12>

8. Калініна І. М. Система педагогічної підтримки особистісно-професійного становлення держслужбовців у контексті суб'єктного і об'єктного компонентів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. 2019 № 1 (324). С. 184–193.

Статті в наукових виданнях інших держав

9. Калініна І. М. Технологія педагогічної підтримки особистісно-професійного становлення держслужбовців. *East European Science Journal*. 2019. № 5 (45). С. 41–46.

Опубліковані праці апробаційного характеру

10. Калініна І. М. Педагогічні аспекти особистісно-професійного становлення молодих держслужбовців. *Управління соціально-економічними трансформаціями у сучасному місті: тези наук.-практ. інтернет-конф.* (27 лютого 2018). Київ : КУБГ, 2018. С. 29 – 31.

11. Калініна І. М. Адаптація молодих держслужбовців до управлінської діяльності: реалії та перспективи. *Сучасна вища освіта: проблеми та перспективи : Всеукраїнська науково-практична конференція студентів і молодих вчених, (Дніпро, 22 березня 2018 р.)*. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля. 2018. С. 70–73.

12. Калініна І. М. Критеріальна база дослідження особистісно- професійного становлення молодих держслужбовців. *Державне управління у сфері цивільного захисту: наука, освіта, практика: матеріали Міжнар. наук.- практич. Інтернет-конференції, 19–20 квітня 2018 р. / за заг. ред. В. П. Садкового. Х. : Вид-во НУЦЗУ, 2018. С. 38–40.*

13. Калініна І. М. Аналіз реальної практики особистісно-професійного становлення молодих держслужбовців у процесі адаптації до управлінської діяльності. *Новітні наукові досягнення: Міжнар. наук.-практич. конф.* (15 – 22 березня 2018 р., м. Софія, Болгарія). 2018. С. 17–22.

БУТЕНКО НАДІЯ ВІТАЛІЇВНА

Тема дисертації: «Соціально-психологічні особливості сімейних уявлень про дитячу інвалідність»

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Науковий керівник: Швалб Юрій Михайлович – д.псих.н., проф., професор кафедри соціальної роботи факультету психології Київського університету імені Тараса Шевченка

Дата захисту – 26.01.2021 р.

Спеціалізована вчена рада ДФ 26.001.095. **Київський національний університет імені Тараса Шевченка**⁸.

Данилюк Іван Васильович – д.псих.н., професор, член-кореспондент НАПН України, декан факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, (голова ради);

Коваленко Алла Борисівна – д.псих.н., професор, завідувач кафедри соціальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (рецензент);

Мілютіна Катерина Леонідівна – д.псих.н., доц., професор кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка (рецензент);

Колупаєва Алла Анатоліївна – д.пед.н., професор, член-кореспондент НАПН України, головний науковий співробітник відділу інклюзивного навчання Інституту спеціальної педагогіки та психології імені М. Ярмаченка НАПН України (опонент);

Марусинець Мар'яна Михайлівна – д.пед.н., (к.псих.н.), проф., професор кафедри психології і педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (опонент).

Рішення спеціалізованої вченої ради про присудження ступеня доктора філософії затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 15.04.2021 № 420 (ДР № 001616)

АНОТАЦІЯ

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 231 «Соціальна робота» (23 – Соціальна робота). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2020.

Дисертаційне дослідження присвячене теоретичному та емпіричному дослідженню сімейних уявлень про дитячу інвалідність. Проаналізовані основні підходи до розуміння дитячої інвалідності та їх вплив на характер взаємодії сімей з оточуючими. Метою дослідження є визначення соціально- психологічних особливостей сімейних уявлень щодо дитячої інвалідності та на основі цього розробка програми засобів їх оптимізації.

⁸ http://scc.univ.kiev.ua/abstracts/phd/?PAGEN_1=3

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження сімейних уявлень про дитячу інвалідність» проведено теоретичний аналіз наукових досліджень уявлень про дитячу інвалідність, які виникають у процесі суспільної взаємодії індивідів, а та основним завданням яких є пояснення певних соціальних явищ і феноменів, тлумачення змісту та визначення можливих варіантів взаємодії з ними.

Аналіз наукових джерел показує, що в суспільстві водночас існують декілька типів уявлень про інвалідність, які формуються на основі інформації, отриманої з різних джерел. Так, виокремлюють індивідуальні, соціальні, наукові, мережеві та сімейні уявлення. Індивідуальні уявлення засновані на власному досвіді взаємодії із людьми з інвалідністю; соціальні – виникають у суспільстві для пояснення інвалідності і містять у собі узагальнений образ людини з інвалідністю. Наукові уявлення виникають як результат наукових досліджень і соціальних практик допомоги даній категорії, вони містять опис особливостей розвитку дітей з інвалідністю та основних напрямків роботи з ними. Мережеві уявлення виникають і просуваються через соціальні мережі, за допомогою них люди з інвалідністю та їх сім'ї можуть просувати у суспільство той образ, яким вони себе бачать.

У дисертаційному дослідженні основну увагу приділено сімейним уявленням про інвалідність – типу уявлень, що виникають у процесі взаємодії сім'ї, яка виховує дитину з інвалідністю. Особливістю сімейних уявлень є те, що вони консолідують індивідуальні уявлення кожного з членів сім'ї і створюють єдине узгоджене пояснення ситуації, впливаючи на характер взаємодії як між членами сім'ї, так і з оточуючими. Сімейні уявлення виникають виключно у випадках, коли сім'я стикається з явищем дитячої інвалідності, наприклад при народженні дитини із захворюванням.

У роботі представлено теоретичну модель структури сімейних уявлень про інвалідність, що складається з уявлень про причини, які призвели до встановлення статусу інвалідності, уявлення про життя сім'ї та уявлення про інвалідність як статус. Розкрито змістовне наповнення компонентів, визначено, що кожен з них допомагає сім'ї пояснити інвалідність дитини, розкриваючи причини, що призвели до встановлення інвалідності, пояснюючи актуальну ситуацію та відповідальність батьків за розвиток дитини та відкриваючи перспективи на майбутнє, що в цілому визначає стратегію взаємодії сімей з оточуючими.

У другому розділі «Емпіричне дослідження сімейних уявлень про дитячу інвалідність» описано структуру та інструментарій емпіричного дослідження та подано основні результати, стосовно роботи соціальних організацій, які надають послуги дітям з інвалідністю; суспільного ставлення до таких дітей; сімейних уявлень про інвалідність дитини.

Аналіз діяльності соціально-орієнтованих організацій у роботі з дітьми, які мають інвалідність та їх сім'ями, зокрема різних видів послуг, що надаються соціальними службами, показав, як вони співвідносяться з особливостями сімей-отримувачів, та яких результатів досягають. Дослідження виявило, що в цілому соціальна робота оцінюється сім'ями, які виховують дітей з інвалідністю, на середньому рівні, що свідчить про недостатню задоволеність потреб та інтересів сімей. Встановлено наявність

кореляційного зв'язку між типом захворювання дитини, що призводить до інвалідності, та задоволеністю послугами, що надаються сім'ям, які виховують дітей з інвалідністю, а також частотою звернень до різних організацій.

В оцінці суспільного ставлення до сімей, які виховують дітей з інвалідністю, визначено, що найбільше поширеним та відчутним є упереджене ставлення. На побутовому рівні взаємодії це проявляється у дискримінаційних висловлюваннях, небажанні вступати у взаємодію, дистанціюванні «нормальних» дітей від дітей з інвалідністю, насміханнях з особливостей поведінки чи зовнішнього вигляду дитини та зауваженнях батькам. Проте в останні роки спостерігається значна зміна у соціальному ставленні людей до дітей з інвалідністю, яка виявляється у підвищенні толерантності, більш доброзичливому ставленні, зростанні рівня відкритості у відносинах. У цілому можна стверджувати наявність позитивної тенденції вутворенні інклюзивного простору соціальної взаємодії.

Проведене дослідження також дало можливість виявити чотири типи сімейних уявлень про дитячу інвалідність та визначити їх вплив на соціально-психологічні особливості сімей, включаючи специфічні функції, що можуть виконувати сім'ї, та особливості ставлення сімей до інвалідності дитини.

Перший тип – «Жертовний» – зосереджується на негативних сторонах власної життєвої ситуації. Сім'я приписує собі негативні характеристики і визнає власну нездатність самотійно впоратися з хворобою дитини. Представники сімей цього типу частіше ніж інші виявляються незадоволені роботою, що з ними поводить, і погано йдуть на контакт з соціальними організаціями. Другий тип – «Компенсаторний» – занадто концентрується на хворобі дитини, усю свою активність спрямовуючи на співпрацю із спеціалістами для подолання негативного впливу хвороби. При цьому часто ігноруються інші сфери життя сім'ї, що призводить до виникнення вторинних проблем, які безпосередньо не пов'язані з дитячою інвалідністю.

Третій тип – «Перспективний» – орієнтується на майбутнє дитини, намагаючись створити умови для її фізичного, інтелектуального та соціального розвитку. Вони усвідомлюють труднощі, з якими стикаються і намагаються нівелювати їх шляхом співпраці зі спеціалістами і проведення занять з дитиною. Четвертий тип – «Адаптивні» – визнають, що вони стикаються з труднощами у процесі дорослішання і виховання дитини з інвалідністю, проте можуть впоратися з ними, оскільки вони вважають їх закономірними у процесі життєдіяльності сім'ї. У порівнянні з іншими вони адекватно ставляться до соціальних послуг, що їм пропонуються, співпрацюють зі спеціалістами.

Сім'ї, які виховують дітей з інвалідністю мають чітко виражені особливості у внутрішньосімейній взаємодії та взаємодії з оточуючими. До таких особливостей, у першу чергу, відносяться: високий рівень внутрішньосімейної згуртованості; надмірне піклування; орієнтація на реабілітацію дитини; закритість сім'ї; підвищене моралізаторство; соціальна відчуженість та недовіра. Поєднання позитивних та негативних особливостей утворюють специфічні та дуже стійкі кластери, які характеризують кожну сім'ю.

Одним з провідних психологічних чинників утворення даних кластерів постає локус контролю. Кореляційний аналіз дозволив визначити зв'язок між типом

локусу контролю, зокрема у сімейних стосунках та сфері здоров'я і хвороби, із характеристиками, що описують успішність сімейної адаптації та згуртованості. Інтернальність пов'язана, переважним чином, з показниками згуртованості та закритістю, реабілітаційними установками та соціальною відчуженістю, а екстернальність – з надмірним піклуванням, моралізаторством та соціальною недовірою. Визначено також, що інтернальна орієнтація у взаємодії впливає на самовідчуття матерів, їх задоволеність своєю роллю в сім'ї. Також за допомогою порівняння середніх значень, була визначена різниця у батьківсько-дитячих стосунках сімей, що належать до різних кластерів.

У третьому розділі «Розвиток сімейних уявлень про дитячу інвалідність» наведено програму роботи з сім'ями, які виховують дітей з інвалідністю, спрямовану на корекцію сімейних уявлень щодо подолання соціальних стереотипів та розвиток здатності до побудови конструктивних внутрішньосімейної взаємодії.

Важливою умовою ефективного реалізації програми є налагодження взаємодії фахівців соціальних організацій з сім'ями, що передбачає визначення основних потреб, які мають сім'ї, співвіднесення їх з очікуваннями та можливостями соціальних служб. Встановлення такої взаємодії має спиратися на властиве сім'ям бажання і спрямованість на розвиток дитини, опанування методами розвивальної взаємодії та передбачає наявність ініціативи з боку самої сім'ї.

Програма передбачає проведення групової роботи та розрахована на одночасну участь батьків і дитини. Провідною формою є проведення системи тренінгів та навчальних семінарів. Важливою частиною кожного заняття є залучення учасників до різних видів творчості.

У роботі обґрунтовано структуру занять, яка передбачає обговорення питань розвитку і виховання дитини, пошуку нових шляхів для взаємодії, налагодженню стосунків з сім'єю та оточуючими.

Залучення дітей до процесу роботи та врахування рівня їх розвитку, дає змогу створити розвивальне середовище для всієї сім'ї. Окрім цього доведено, що творчі заняття сприяють встановленню більш довірливих стосунків не лише між членами сім'ї, а й з іншими учасниками групи, що, насамперед, призводить до розширення міжсімейних контактів. Створення безпечного простору для творчості, вільного від оціночних суджень, сприяє розкриттю учасників, їх особистісному розвитку та пошуку нових шляхів для самовираження. У той же час, такі заняття допомагають освоїти нові форми творчості, що у майбутньому можуть стати напрямком розвитку сімейних інтересів чи новим хобі.

Результати повторного тестування, отримані після проведення програми тренінг-семінару, дають змогу стверджувати наявність значних змін як у структурі, так і у змісті сімейних уявлень про дитячу інвалідність. Провідні зміни пов'язані з утворенням адекватних поглядів на причини виникнення дитячої хвороби та інвалідності; узгодженістю сімейного розподілу ролей та функцій; позитивного погляду на можливості розвитку дитини; власною спроможністю утворення сприятливого сімейного середовища та орієнтації на конструктивну співпрацю з профільними соціальними організаціями.

Ці уявлення також впливають на особливості батьківсько-дитячих стосунків та задоволеність соціальною роботою, що проводиться з даною категорією. Однак,

ці уявлення можуть бути змінені у випадку проведення з сім'ями спеціальної роботи, яка спрямована на прийняття інвалідності дитини та формування конструктивних форм поведінки, що підвищуватимуть ефективність внутрішньосімейної взаємодії та взаємодії з оточуючими.

Результати проведення програми тренінг-семінару дають можливість стверджувати, що розроблена програма розвитку сімейних уявлень про дитячу інвалідність впливає на внутрішньосімейну взаємодію і може використовуватися центрами соціальних служб у роботі з даною категорією.

Перспективи дослідження передбачають вивчення механізмів міфологізації сімейних уявлень про дитячу інвалідність, а також визначення впливу особистісних особливостей батьків на формування та змістовне наповнення сімейних уявлень про дитячу інвалідність. Важливим кроком також має стати розробка програми заходів соціальної роботи, що враховує особливості формування і прояву сімейних уявлень у процесі надання соціальних послуг.

Ключові слова: сімейні уявлення про дитячу інвалідність; сім'ї, які виховують дітей з інвалідністю; соціальна робота з дітьми з інвалідністю; соціальні уявлення; розвиток сімейних уявлень.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Бутенко Н. В. Структура сімейних уявлень про дитячу інвалідність. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2018. Том VII. Екологічна психологія. Випуск 45. С. 28–39.
2. Бутенко Н. В. Джерела соціальних уявлень про інвалідність. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2018. Том VII. Екологічна психологія. Випуск 46. С. 7–20.
3. Бутенко Н. В. Особливості корекції сімейних уявлень про дитячу інвалідність. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2019. Том VII. Екологічна психологія. Випуск 48. С. 35–44.
4. Бутенко Н. В. Оцінка діяльності соціально спрямованих організацій сім'ями, які мають дітей з інвалідністю. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Збірник наукових праць. Серія Психологічні науки*. 2019. Випуск 2. С. 105–112.
5. Бутенко Н. В. Особливості роботи соціальних служб із сім'ями, які виховують дітей з інвалідністю. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Соціальна робота*. 2017. Випуск 1(1)/2017. С. 6–9.

Статті в наукових виданнях інших держав

6. Shvalb Y., Butenko N. Parent-child interaction in families, who have children with disability. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2019. VII(34), I.: 205. P. 62–66.

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Бутенко Н.В. Організація роботи з сім'ями, які виховують дітей з розумовою відсталістю. *Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження* : матеріали XIX Міжнародної конференції молодих науковців, м. Київ, 17 березня 2017 р. Київ : Логос, 2017. С. 33–35.

8. Бутенко Н. В. Уявлення про інвалідність у міфах та літературі. *Лабіринти реальності* : зб. наукових праць, м. Рубежное-Монреаль, 30-31 жовтня 2017 р. Монреаль: СРМ «ASF», 2017. С. 137–139.

9. Бутенко Н. В. Підходи до визначення поняття «дитина з інвалідністю». *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 15-16 березня 2018 р. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. С. 29–33.

10. Бутенко Н. В. Хвороба та інвалідність дитини у соціальній роботі з нею. *Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження* : матеріали XX Міжнародної конференції молодих науковців, м. Київ, 20 квітня 2018 р. Київ : Логос, 2018. С. 40–43.

11. Бутенко Н. В. Створення інклюзивного простору для людей з інвалідністю. *Сучасні проблеми екологічної психології: життєве середовище особистості у психологічному вимірі* : матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18-19 травня 2018 р. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018. С. 9–12.

12. Бутенко Н.В. Вплив уявлень на соціальну роботу з дітьми з інвалідністю. *Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти* : зб. наукових праць, м. Рубежное-Монреаль, 30-31 грудня 2018 р. Монреаль : СРМ «ASF», 2018. С. 69–71.

13. Butenko N. Social representations about disability and disease. *International scientific and practical conference "Prospects for the development of psychology as a science in EU countries and Ukraine"* : Conference proceedings, Warsaw, February 1-2, 2019. Warsaw: Izdevnieciba "Baltija Publishing". P. 111– 114.

14. Бутенко Н. В. Типи уявлень про дитячу інвалідність. *Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження* : Матеріали XXI Міжнародної конференції молодих науковців, м. Київ, 19квітня 2019 р. Київ : Логос, 2019. С. 35–38.

15. Бутенко Н. В. Проведення творчих занять з сім'ями, які мають дітей з інвалідністю. *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 13-14 березня 2020 р. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. С. 19–21.

16. Бутенко Н. В. Мережеві уявлення про інвалідність. *Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження* : Матеріали XXII Міжнародної конференції молодих науковців, м. Київ, 23 квітня 2020 р. Київ :Видавництво Ліра-К, 2020. С. 38–41.

ФЕДОРЕНКО ОЛЕКСАНДРА СЕРГІЇВНА

Тема дисертації: «Умови соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у громаді»

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Науковий керівник: Чуйко Олена Василівна – д.псих.н., професор, завідувач кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Дата захисту – 08.02.2021 р.

Спеціалізована вчена рада ДФ 26.001.097. **Київський національний університет імені Тараса Шевченка⁹.**

Склад ради:

Коваленко Алла Борисівна – д.псих.н., професор, завідувач кафедри соціальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (голова ради);

Данилюк Іван Васильович – д.псих.н., професор кафедри експериментальної та прикладної психології, декан факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (рецензент);

Грищук Елісо Юріївна – к.псих.н., доцент кафедри Київського національного університету імені Тараса Шевченка (рецензент);

Караман Олена Леонідівна – д.пед.н., професор, директор навчально-наукового інституту педагогіки і психології Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (опонент);

Лях Тетяна Леонідівна – к.пед.н., доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка (опонент).

Рішення спеціалізованої вченої ради про присудження ступеня доктора філософії затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 15.04.2021 № 420 (ДР № 001617)

АНОТАЦІЯ

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 231 – Соціальна робота. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2020.

У роботі представлено результати дослідження особливостей соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) зі Сходу України, визначено основні умови, які впливають на ступінь їх інтегрованості у громаді.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

- структуровано знання про особливості соціальної інтеграції переміщених осіб в ситуації внутрішньої міграції;
- емпірично верифіковано модель соціальної інтеграції внутрішньо

⁹ http://scc.univ.kiev.ua/abstracts/phd/?PAGEN_1=4

переміщених осіб у громаді та емпірично доведено рівні інтегрованості внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді (низький, середній, високий) і виявлено відповідні компоненти з яких вони складаються;

- виокремлено умови та чинники соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб як особливої соціальної групи, які можна розглядати з позиції відносин переселенців із приймаючою громадою, а саме: мотивація залишитись у громаді, неформальне спілкування з місцевими мешканцями громади, сформована ідентичність з громадою, довіра до громади;

- *розширено:* уявлення про зміст соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб в українському соціокультурному контексті;

- *уточнено:* сутність, змістові компоненти (соціально-психологічний, культурно-комунікаційний, соціально-економічний та соціально-політичний) соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючу громаду, які системно впливають на рівень інтегрованості внутрішньо переміщеної особи, яка має суб'єктивний характер вираження.

Актуальність дослідження зумовлена затяжним характером збройного конфлікту та проведенням антитерористичної операції на східних територіях країни, через що досі відбувається вимушена внутрішня міграція населення. Внутрішнє переміщення розглядається як тип міграції, при якому мігранти з різних причин змінюють місце свого проживання, не перетинаючи державний кордон.

Поняття «соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб» у соціальній роботі визначається як процес та комплексна соціальна послуга, метою якої є створення необхідних умов для забезпечення прав людини в ситуації кардинальної зміни життєдіяльності внаслідок надзвичайних подій. Відповідальними за цей процес визначені наступні суб'єкти: держава (намакро-рівні), громади та соціальні інституції (на мезо-рівні) та надавачі соціальних послуг в громаді разом з внутрішньо переміщеними особами (на індивідуальному рівні).

Кінцевий результат цього процесу неможливо виміряти як остаточний, однак можливо виміряти його ступінь. Ступінь соціальної інтегрованості внутрішньо переміщених осіб в місцеву громаду, є сукупністю соціально-економічних, соціально-психологічних, культурно-комунікативних та соціально-політичних показників, що залежать від об'єктивних умов інтеграції, притаманних індивідуально-особистісних якостей інтегрантів та виражається через їх психосоціальне самопочуття.

Концепт ситуації інтеграції внутрішньо переміщених осіб в громаді включає: групу внутрішньо переміщених осіб, які інтегруються в громаду (їх індивідуально-адаптивні особливості, ресурсні можливості та установки на інтеграцію); суспільні установки та сприйняття ситуації інтеграції суспільством, соціальна підтримка та готовність населення приймаючої громади прийняти внутрішньо переміщених осіб; державну політичну підтримку інтеграції внутрішньо переміщених осіб та дії місцевої влади щодо покращення цього процесу.

Розроблена модель соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у громаді ґрунтується на концепції захисту прав людини до вирішення проблеми переміщених осіб, і побудована із включенням чотирьох основних сегментів, які відображають сфери реалізації прав людини в ситуації переміщення у нові локальні

спільноти. В центрі цієї моделі – внутрішньо переміщена особа, яка задовольняє потреби у реалізації прав у кожній із чотирьох сфер соціального життя.

Соціально-психологічна сфера - відображає право внутрішньо переміщених осіб на свободу прийняття рішення щодо вибору місця проживання, повернення, інтеграцію і розселення в інші місця країни.

Культурно-комунікаційна - включає реалізацію потреби внутрішньо переміщених осіб в самовираженні, збереженні культурної, етнічної, релігійної, мовної ідентичності, участі в розбудові соціального капіталу громади, як спільного ресурсу, вільне спілкування з представниками приймаючого населення, недискримінацію.

Соціально-економічна - відображає потребу внутрішньо переміщених осіб в матеріально-побутовому забезпеченні: житла, рівня доходів, робочого місця та реалізації прав у цій частині, гарантованих як місцевими органами влади, так і державними гарантіями та зобов'язаннями.

Соціально-політична - відображає реалізацію потреби участі внутрішньо переміщених осіб у політичному житті громади, забезпеченні права брати участь у виборах; розробці, прийнятті та реалізації рішень, які, в тому числі, стосуються вирішення проблем ВПО, а також право на отримання державної підтримки та допомоги.

Водночас, передбачається, що кожен із чотирьох компонентів моделі системно впливає на рівень інтегрованості внутрішньо переміщеної особи, яка має суб'єктивний характер вираження.

Рівень інтегрованості містить два базових параметри: соціальне самопочуття та соціальна ізолюваність, які вимірюються відповідними стандартизованими методиками («Інтегральний індекс соціального самопочуття» та «Експрес-шкала рівня соціальної ізолюваності»).

Для визначення актуального зрізу ситуації з соціальною інтеграцією ВПО було обрано комплекс стандартизованих методик та розроблена авторська анкета.

В результаті емпіричного дослідження було з'ясовано основні соціодемографічні особливості внутрішньо переміщених осіб, які мають вплив на процес соціальної інтеграції в громаду.

До аналізу були взяті наступні параметри: пункт внутрішнього переміщення, вид житла (де наразі проживають внутрішньо-переміщені особи); загальна задоволеність житлом; особливості актуального фінансового стану; освіта та необхідність перенавчання у зв'язку зі зміною місця проживання; наявність звернення за державною допомогою та загальний стан здоров'я згідно із самозвітом. Використовувався метод крос-табуляцій для детального представлення описових статистик (коефіцієнт V-Крамера та коефіцієнт ϕ).

В результаті проведення дослідження соціодемографічних детермінант соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб, були виділені наступні головні сфери життя на новому місці проживання це: економічна, професійна соціальна.

Виявлено, що актуальний фінансовий стан є однією із найважливіших змінних, яка визначає багато інших, зокрема це наявність житла на новому місці поселення, задоволеність житлом, необхідність звернення за державною допомогою, почуття спільності з місцевими мешканцями, загальний стан здоров'я.

Саме актуальний фінансовий стан особи не дозволяє визначити і спланувати майбутнє, тому більшість респондентів зі скрутним матеріальним становищем не впевнені, куди рухається їх життя.

Для визначення особистісних психологічних якостей, що допомагають долати складні життєві обставини, пов'язані зі зміною місця проживання, було

обрано методика для виявлення рівня життєстійкості Мадді та копінг-стратегії Лазаруса.

Як показало дослідження, ті респонденти, хто вирішив залишитися в новій громаді, мають достатньо стійкі індивідуально-психологічні якості особистості (високу життєстійкість та адаптивні копінг-стратегії), які в свою чергу корелюють з високим рівнем інтегрованості у громаді.

Завдяки проведенню факторного аналізу та методу кросс-табуляції було виділено 4 основні компоненти, які мають різний вплив на ступінь соціальної інтегрованості і містять відповідні змістові характеристики:

1) до першого компоненту (соціально-психологічного) ввійшли: мотивація до інтеграції в приймаючій громаді, довіра до громади, життєстійкість та адаптивні копінг-стратегії, емоційний комфорт;

2) до другого компоненту (соціально-економічного) ввійшли: матеріальна забезпеченість, трудова зайнятість, забезпеченість житлом;

3) до третього компоненту (культурно-комунікаційного) ввійшли: культурна ідентичність, неформальне спілкування, відсутність дискримінації щодо внутрішньо переміщених осіб;

4) до четвертого компоненту (соціально-політичного) ввійшло: звернення за державною допомогою.

За допомогою регресійного та множинного дисперсійного аналізів були виділені основні чинники та умови, які відповідають трьом рівням соціальної інтегрованості внутрішньо переміщених осіб у громаді.

Високий рівень інтегрованості внутрішньо переміщеної особи до приймаючої громади визначають: трудова зайнятість (наявність робочого місця); забезпеченість житлом та загальна задоволеність житлом; високий рівень актуального фінансового стану; високий загальний рівень довіри до громади; неформальне спілкування із представниками громади; сформована ідентичність із місцевим населенням; мотивація до інтеграції у новій громаді; високі показники життєстійкості, емоційний комфорт.

Середній рівень інтегрованості внутрішньо переміщеної особи до приймаючої громади визначають: забезпеченість житлом (незалежно від задоволеності ним); можливість неформального спілкування із членами нової громади; мотивація до інтеграції у новій громаді, високі показники життєстійкості, емоційний комфорт.

Низький рівень інтегрованості внутрішньо переміщеної особи до приймаючої громади визначають: відсутність власного житла; відсутність неформального спілкування із членами громади; відсутність ідентифікації з членами приймаючої громади; необхідність регулярного звернення за державною

допомогою, відсутність мотивації залишитись у приймаючій громаді; самоідентифікація себе «як переселенців»; емоційний дисбаланс.

Практичне значення роботи полягає в тому, що розроблена модель соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у громаді може бути використана для відображення розуміння і досвіду соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб в приймаючій громаді, а також може бути інструментом для відображення поточної ситуації у локальній спільноті у напрямі соціальної згуртованості населення. Запропоновані у дисертаційному дослідженні рекомендації можуть бути використані соціальними менеджерами при розробці та упровадженні місцевих програм, спрямованих на оптимізацію процесів соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді.

Отримані результати можна використовувати при викладанні дисциплін у закладах вищої освіти, які здійснюють підготовку соціальних працівників: «Соціальна робота в громаді», «Технології соціальної адаптації та інтеграції».

Ключові слова: соціальна інтеграція, внутрішньо переміщені особи, соціальне самопочуття, громада, включеність.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Солдатова О. С. Підходи до психосоціальної реабілітації внутрішньо переміщених осіб: український та зарубіжний досвід. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. Випуск 5. 2017. С. 190–195.

2. Федоренко О. С. Соціально-психологічні механізми адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб у громаду. *Humanitarium*. Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.); Ніжин (Чернігів. обл.): Лисенко М. М., 2018. Том. 41, Вип. 1: Психологія. С. 127–134.

3. Федоренко О. С. Теоретична модель соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у громаді *Вісник Київського національного університету. Соціальна робота*. №1(3)/2018. С. 17–22.

4. Федоренко О. С. Особливості процесу соціальної інтеграції внутрішньопереміщених осіб з різним типом поселення (на основі серії фокус-груп). *Науковий журнал «Молодий вчений»*. № 2 (66). 2019. С. 534–540.

Статті в наукових виданнях інших держав

5. Chuiko O., Fedorenko O. Levels of Social Integration of Internally Displaced Persons in the Host Community. *Regional Formation and Development Studies. Journal of Social Sciences*. (ISSN 2029-9370) journal included in EBSCO Business Source Complete, Ulrich, Crossref. No. 2 (31). P. 7–16.

Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Солдатова О. С. До проблеми психосоціальної реабілітації внутрішньо переміщених осіб. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (10-11 лютого 2017 р.). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2017. С. 158–161.

7. Солдатова О. С. Психосоціальна практика допомоги особистості в

контексті вимушеної міграції. *Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження (PPMSRPR)*: Матеріали XIX Міжнародної конференції молодих науковців (17 березня 2017 р.). Київ: Логос, 2017. С. 269–271.

8. Солдатова О. С. Соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб. *«UChoice: 4P» UkrainianChoice: PublicPolicy, Politics, Psychology*: матеріали Третньої міждисциплінарної науково-практичної конференції (6 жовтня 2017 р.). Одеса: Національний університет «Одеська Юридична академія», 2017. С. 80–83.

9. Солдатова О. С. Соціальний капітал як чинник інтеграції внутрішньо переміщених осіб у громаду. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (2-3 березня 2018 р.). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. С. 149–151.

10. Солдатова О. С. Стратегії соціальної адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб *Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження (PPMSRPR)*: матеріали XX Міжнародної конференції молодих науковців (20 квітня 2018 р.). Київ: Логос, 2018. С. 271–275.

11. Федоренко О. С. До проблеми визначення механізмів соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб. *Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (8-9 листопада 2018 р.). Київ: Вид-во «Віваро», 2018 р. С. 153–155.

12. Федоренко О. С. До розробки моделі соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (5-6 квітня 2019 р.). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2019 р. С. 218–220.

13. Федоренко О. С. Правове регулювання проблеми інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (13-14 березня 2020 р.). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. С. 118–121.

14. Федоренко О. С. Етичні принципи проведення емпіричного дослідження в соціальній роботі (на прикладі внутрішньо переміщених осіб). *Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження (PPMSRPR)*: матеріали XXII Міжнародної конференції молодих науковців (23 квітня 2020 р.). Київ: Логос, 2020 р. С. 246–249/

РОЗДИМАХА ЄВГЕН АНАТОЛІЙОВИЧ

Тема дисертації: «Неформальні рухи як соціокультурне середовище молоді (50-ті рр. ХХ – початок ХХІ століття)»

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Науковий керівник: Омельченко Світлана Олександрівна – д.пед.н., професор, ректор ДДПУ

Дата захисту – 27.04.2021 р.

Спеціалізована вчена рада ДФ 12.112.009. **Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет»¹⁰.**

Склад ради:

Курінна Світлана Миколаївна, д.пед.н., професор, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (голова ради);

Панасенко Елліна Анатоліївна, д.пед.н., професор, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (рецензент);

Співак Ярослав Олегович, д.пед.н., доцент, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (рецензент);

Караман Олена Леонідівна, д.пед.н., професор, Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (опонент);

Коляда Наталія Миколаївна, д.пед.н., професор, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (опонент).

Рішення спеціалізованої вченої ради про присудження ступеня доктора філософії затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 29.06.2021 № 735 (ДР № 002347)

АНОТАЦІЯ

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 231 – Соціальна робота. – Державний вищий навчальний заклад „Донбаський державний педагогічний університет”, Слов’янськ, 2021.

Дисертація є теоретичним дослідженням неформальних рухів як соціокультурного середовища молоді (50-ті рр. ХХ – початок ХХІ століття).

У Вступі обґрунтовано актуальність і доцільність обраної теми, сформульовано об’єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення роботи, наведено відомості про апробацію та впровадження отриманих результатів.

У першому розділі – „Теоретичні засади дослідження неформальних рухів як соціокультурного середовища молоді (50-ті рр. ХХ – початок ХХІ століття)” – проаналізовано змістові характеристики ключових понять „молодь”, „молодіжні рухи”, „неформальні рухи молоді”, „молодіжна субкультура” в науковому просторі й на основі цього визначено сутність поняття „*молодіжний рух*” як форми організованої діяльності молоді, якій властиві відносна самостійність, специфічність та ефективність різних видів впливу на процес соціалізації й соціального виховання цієї категорії молоді, щодо досягнення спільних цілей і

¹⁰ <https://ddpu.edu.ua/index.php/spetsializovani-vcheni-rady>

зміцнення відносин між членами молодіжної групи. Для „неформальних рухів молоді” характерні специфічні стосунки між їхніми членами, особистісний характер спілкування, нечітко окреслена мета групової діяльності, неформально встановлені правила поведінки, нефіксоване членство, специфічний розподіл обов’язків, альтернативна художньо-естетична діяльність, яка часто має вирішальний вплив на цей визначений рух. З’ясовано, що неформальні рухи молоді виникли на основі суб’єктивних прагнень, інтересів і потреб молоді незалежно від того, збігаються чи суперечать їхні інтереси інтересам суспільства. Неформальні рухи здебільшого формуються на основі пасіонарної активної молоді, визначаються сучасними умовами історичного розвитку соціуму, у яких склалися реалії значного впливу неформальних рухів на суспільне життя, та їхніми можливостями створення й реалізації альтернативного варіанта соціокультурного середовища розвитку та функціонування молоді в системі соціуму.

Унаслідок наукового пошуку встановлено, що неформальні рухи молоді як об’єкт соціально-педагогічного вивчення характеризуються своїм соціальним змістом, сукупністю відносин, способом поведінки, стилем життя. Через те, що перебувають вони поза увагою соціальних інституцій (неможливість самореалізації в сім’ї, школі, ЗВО чи громадських організаціях), необхідно посилення соціально-педагогічної роботи з членами неформальних рухів, налагодження механізмів взаємодії їх із суспільством, у рамках якої неформальна молодь не лише проходить соціалізацію, але й самореалізується. Відтак, ми розглядаємо соціалізацію молоді неформальних рухів як процес засвоєння соціального досвіду, у процесі якого неформальна молодь самовдосконалюється, розкриваючи специфічність ціннісних орієнтацій і способу життя в соціумі, вибірково приймаючи у свою систему поведінки ті норми, які прийняті в суспільстві.

Доведено, що соціокультурне середовище більшості неформальних рухів є складним і багаторівневим феноменом. У ньому можуть поєднуватись експресивність, емоційність, яскравий творчий стиль і визначений соціальний напрям. Неформальні рухи молоді зазвичай залежно від реалізації власного інтересу, об’єкта уваги й аналізу доквілля створюють власне середовище. Особливості побудови соціокультурного середовища в неформальному русі пов’язані з їхнім культурним і ментальним інтересом та обраною діяльністю, пізнанням, а часто і творчістю. Будучи в рамках своєї групи і рухаючись у руслі бажаної соціалізації, кожен неформал у своїй діяльності певним чином залежить від групи й соціуму. Соціальне тут впливає на культурне, спрямовуючи його залежно від культурної специфіки, специфіки ментальності. Соціальне певним чином формує культурне, а культурне – соціальне.

У другому розділі – „Практичні аспекти діяльності неформальних рухів як соціокультурного середовища молоді (50-ті рр. XX – початок XXI століття)” – на основі міждисциплінарного аналізу проблеми, урахування соціально-педагогічного характеру дослідження, застосування принципів історизму, об’єктивності, системності, комплексності, конкретності, цілісності обґрунтовано й досліджено процеси та передумови становлення неформальних рухів як соціокультурного середовища молоді, здійснено історичну періодизацію основних етапів їхнього

розвитку, виявлено тенденції їхнього розвитку з позиції впливу на соціалізацію й соціальне виховання молодого покоління, які спостерігаються на кожному з етапів.

Установлено, що процес формування й розвитку неформальних рухів молоді в 50-ті рр. XX – на початку XXI століття пройшов такі етапи.

Перший етап (50 – 60-ті рр. XX століття) – період появи й зародження неформальних рухів молоді і становлення основних напрямів, змісту та форм їхньої діяльності. За спрямованістю поглядів, дій і проявів неформальні рухи цього періоду поділено на групи: іміджеві, протобайкерські, рокерські, фендом, антисоціальні, світоглядні.

Другий етап (70-ті рр. XX століття) – період, упродовж якого відбувався подальший розвиток і певні переформатування змісту культури й діяльності неформальних рухів. У тісному зв'язку зі специфікою епохи й відповідно до внутрішнього наповнення виокремлено такі групи неформальних рухів: світоглядні, фендом, рок-рух, байкерські і спортивні, суспільно-політичні.

Третій етап (80-ті рр. XX століття) – неформальні рухи молоді стають значущим засобом еволюційного оновлення суспільства та його трансформації, зростає їхня участь у формуванні специфічного культурного простору. Цей процес пов'язано саме з кардинальними змінами в суспільстві, руйнуванням старого устрою й формуванням нового. У зазначений період набули поширення рок-рух, фендом, світоглядні, музичні, спортивні, політизовані, антисоціальні неформальні рухи, неформальні рухи Японії як автономне явище.

Четвертий етап (90-ті рр. XX – початок XXI століття) – період трансформації суспільно-політичних, соціально-економічних та ідеологічних процесів, що, безумовно, вплинули на специфіку соціокультурної ситуації в молодіжному середовищі, відображаючи проблеми, характерні для сучасного суспільства. На цьому етапі окреслено такі напрями розвитку неформальних рухів: кіберспрямовані, індустріальні, іміджеві, урбаністичні, постмодерні, механістичні неформальні рухи.

На основі аналізу особливостей процесу становлення й функціонування неформальних рухів визначено, що загальними передумовами їхнього виникнення є соціально-історичні, соціально-психологічні, соціально-економічні, соціально-культурні.

З'ясовано, що основними тенденціями розвитку неформальних рухів молоді є: у 50 – 60-х рр. XX століття неформальні рухи постають своєрідним соціокультурним осередком творчої самореалізації молоді, реалізацією нею права на особистий вибір у розвитку, пошуку свободи й сенсу життя; задовольняють духовні потреби особистості, які офіційна культура не може реалізовувати; висловлюють соціальний протест щодо наявного суспільно-політичного ладу; показують абсурдність певних дій з боку представників офіційної влади; відстоюють соціальні, економічні й культурні права та свободи особистості; піднімають на поверхню особливо гострі проблеми тогочасного суспільства; у 70-ті рр. XX століття неформальні рухи, попри негативні тенденції, які виявлялися і на соціальному, і індивідуальному рівні, починають виконувати певні соціально-виховні функції, вони набувають популярності в масах, стають свого роду формою самовиявлення молоді на культурно-естетичному рівні;

задовольняють пізнавальні й комунікативні потреби, творчі пориви особистості, впливають на її соціалізацію, відповідно стають сутнісними чинниками соціального виховання молоді, засвоєння нею певних соціальних ролей, сприяють соціальному й культурному самовизначенню; 80-ті рр. ХХ століття характеризуються тим, що діяльність неформальних рухів здебільшого набуває масового характеру, вони є значущим чинником впливу на процес соціалізації молодого покоління, який відбувається і цілеспрямовано, і стихійно; у цей період спостерігалися такі загальні тенденції: висловлення бунту (і активного, і пасивного) проти усталених стереотипів життя; незадоволеність наявними соціальними умовами; боротьба проти знеособлення особистості; боротьба з негативними тенденціями в середині рухів, задоволення потреби в різноманітних аспектах самовираження; у 90-ті рр. ХХ століття – на початку ХХІ століття у зв'язку з посиленням процесів інтернаціоналізації, глобалізації та інформатизації суспільства трансформація неформальних рухів характеризується такими світовими тенденціями: субкультурна диференціація, мультикультуралізація, дезінтегрування єдності ієрархічних домінуючих цінностей, створення великої кількості фрагментованих форм культурної ідентичності й самовираження. На рівні українського суспільства: опора на цінності, які відповідають соціокультурній реальності постіндустріального суспільства, толерантність до наявних норм і моделей поведінки, перехід до віртуальної галузі, перехід від споживання до споглядання; формування єдиного глобального простору молодіжного неформального руху.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше*:

– цілісно й системно розкрито генезу становлення та розвитку неформальних рухів як соціокультурного середовища молоді;

– визначено періодизацію розвитку неформальних рухів молоді за етапами: *1-й етап* (50 – 60-ті рр. ХХ століття) – становлення неформальних рухів молоді як самодіяльного соціально-педагогічного явища; *2-й етап* (70-ті рр. ХХ століття) – поширення неформальних рухів як чинника соціального виховання молоді; *3-й етап* (80-ті рр. ХХ століття) – активізація неформальних рухів молоді в нових соціально-політичних умовах; *4-й етап* (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ століття) – трансформація неформальних рухів молоді в контексті політики соціального виховання;

– виявлено тенденції розвитку неформальних рухів з позиції впливу на соціалізацію й соціальне виховання молодого покоління, які спостерігаються на кожному з етапів;

– *уточнено* понятійно-категоріальний апарат, зокрема: сутність понять „молодь”, „молодіжні рухи”, „неформальні рухи молоді”, „молодіжна субкультура”, „соціокультурне середовище”;

– *набули подальшого розвитку* наукові підходи до визначення соціально-історичних та педагогічних чинників розвитку неформальних рухів як соціокультурного середовища молоді;

– *до наукового обігу введено* невідомі та маловідомі архівні документи.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що теоретичні положення й висновки дослідження можуть бути використані в ході

розв'язання наукових завдань при обґрунтуванні соціально-педагогічної концепції діяльності неформальних структур у нових соціокультурних умовах.

Здобуті результати дослідження можуть бути використані в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти та закладів вищої освіти при підготовці наукових доповідей, повідомлень, виступів на наукових конференціях та семінарах, курсах підвищення кваліфікації, для організації науково-дослідної роботи студентів, магістрантів, аспірантів; при розробці навчально-методичних посібників і рекомендацій, освітніх програм, нормативних і варіативних дисциплін та спецкурсів; соціальними педагогами, соціальними працівниками, практичними психологами із соціального захисту прав молоді в процесі розробки й реалізації молодіжних програм, виховних акцій і заходів.

Ключові слова: молодь, молодіжні рухи, неформальні рухи молоді, особистість, тенденції, розвиток, соціокультурне середовище, культура, молодіжна субкультура.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Роздимаха Є. А. Соціокультурна активність членів неформального руху і її вплив на суспільні відносини. *Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. пр. / [За заг. ред. проф. В. І. Сипченка]. 2017. № 4(84). С. 229–242.*
2. Роздимаха Є. А. Соціокультурне середовище неформального об'єднання молоді як соціально-педагогічна проблема. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти. 2017. Вип. 6. С. 208–217.*
3. Роздимаха Є. А. Неформальні об'єднання молоді у процесі самореалізації творчого потенціалу особистості. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2019. № 4(88). С. 318–328. (IndexCopernicus).*
4. Роздимаха Є. А. Неформальні рухи молоді у їх соціальній динаміці. *Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. пр. / [За заг. ред. доц. С. А. Саяпінної]. 2019. № 5(97). С. 161–172.*

Статті в наукових виданнях інших держав

5. Роздимаха Є. А. Соціокультурне становлення неформала в соціальному середовищі. *East European Scientific Journal. 2019. № 9(49). Р. 24–30. (Index Copernicus).*

Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Роздимаха Є. А. Соціокультурне середовище неформального об'єднання молоді. *Професіоналізм педагога в умовах освітніх інновацій: матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Слов'янськ, 4–5 жовтня 2018р.)* Слов'янськ: Видавництво „Папірус”, 2018. С. 230–233.
7. Роздимаха Є. А. Гуманітарні питання становлення неформала в соціальному середовищі. *Economic and Social-Focused Issues of Modern World. Bratislava, 2018, С. 381–388.*

8. Роздимаха Є. А. Проблема вивчення неформальних рухів у їх соціальній динаміці. *Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку*: Збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип. 49. С. 144–146.

9. Роздимаха Є. А. Взаємодія культурних полів в неформальному русі молоді. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії*: Збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 106–108.

10. Роздимаха Є. А. Проблема функціонування культурних і соціальних відносин у субкультурі. *Science and society. – Accent Graphics Communications Publishing*, Hamilton, Canada, 2019. С. 169–178.

11. Роздимаха Є. А. Неформальні об'єднання молоді у процесі самореалізації творчого потенціалу особистості. *Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. Том 2. С. 102–105.

12. Роздимаха Є. А. Неформальні об'єднання молоді у сфері гуманітарного розвитку суспільства. *Управління якістю підготовки фахівців*: матеріали XXIV Міжнародної науково-методичної конференції. Одеса: ОДАБА, 2019. № 1. С. 120–122.

13. Роздимаха Є. А. Неформальні об'єднання молоді в умовах полікультурного середовища. *Сучасна освіта: методологія, теорія, практика*: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю). Дніпро: Акцент ПП. 2019. С. 217–218.

БИБИК ДАР'Я ДМИТРІВНА

Тема дисертації: «Формування соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників в умовах професійної підготовки»

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Науковий керівник: Карпенко Олена Георгіївна – д.пед.н., професор, завідувач кафедри теорії та технології соціальної роботи факультету соціально-економічної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Дата захисту – 27.04.2021 р.

Спеціалізована вчена рада ДФ 26.053.018. **Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова**¹¹.

Склад ради:

Вайнола Ренате Хейкіївна – д.пед.н., професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (голова ради);

Тернопільська Валентина Іванівна – д.пед.н., проф., професор кафедри теорії та технології соціальної роботи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (рецензент);

Коновалова Марта Валеріївна – к.н.держ.упр., доцент, доцент кафедри

¹¹ <https://npu.edu.ua/nauka/spetsializovani-rady/spetsializovana-vchena-rada-dlya-prysudzhennya-stupenya-doktora-filosofiyi-df-26053018#dysertatsii-anotatsiia-dysertatsii-vidhuky-oponentiv>

соціальної політики Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (рецензент);

Васильєва Марина Петрівна – д.пед.н., професор, завідувач кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (опонент);

Лях Тетяна Леонідівна – к.пед.н., доц., завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка (опонент).

Рішення спеціалізованої вченої ради про присудження ступеня доктора філософії затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 29.06.2021 № 735 (ДР № 002349)

АНОТАЦІЯ

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 231 «Соціальна робота» (23 – Соціальна робота). – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2021.

Дисертація є комплексним дослідженням актуальної проблеми формування соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників, що знайшло відображення у теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці ефективності організаційно-педагогічних умов формування соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки.

У дисертації *вперше* науково обґрунтовано структурно-функціональну модель формування соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників, яка складається з цільового, організаційного, змістовно-методичного, результативного блоків; організаційно-педагогічні умови формування соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників в умовах професійної підготовки (створення та діяльність Школи «Social лідерства – Student»; розроблення вибіркового навчального дисциплін «Основи лідерства» і «Соціальне лідерство» та їх впровадження до освітньо-професійних програм зі спеціальності «Соціальна робота»; використання різноманітних методів, форм та засобів актуалізації лідерського потенціалу майбутніх соціальних працівників); визначено критерії (мотиваційно-ціннісний, знаннєвий, особистісний, діяльнісно-практичний), відповідні показники та рівні (реактивний, активний, проактивний) сформованості соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників;

уточнено сутність понять «соціальне лідерство», «соціальне лідерство соціальних працівників», «формування соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників»; *розширено* уявлення про зміст та структуру соціального лідерства у контексті теорії та практики соціальної роботи;

набули подальшого розвитку методи, форми та засоби аудиторної та позааудиторної навчальної й соціально-виховної роботи з формування соціального лідерства у студентської молоді.

На засадах міждисциплінарного аналізу досліджуваної проблеми уточнено сутність понять: «соціальне лідерство» як соціального явища, яке характеризується спільною організацією та управлінням суспільно-значущою діяльністю щодо

ініціювання соціальних змін, знаходженням оптимальних засобів їх досягнення для вирішення актуальних проблем теорії та практики соціальної роботи у площині сталого розвитку суспільства; «соціальне лідерство соціальних працівників» визначено як інтегроване особистісне утворення, що виявляється у прагненні й здатності фахівців до реалізації лідерського потенціалу у різних сферах життєдіяльності суспільства задля покращення якості надання соціальних послуг вразливим категоріям населення; «формування соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників» розглядається як спеціально організований процес якісної підготовки майбутніх соціальних працівників, в основі якого – орієнтація на конструктивні соціальні зміни як цінності соціальної роботи; прагнення до ефективної партнерської співпраці та командної взаємодії; розширення можливостей щодо управління знаннями та ресурсами соціальної роботи; забезпечення розвитку аналітичного і креативного мислення студентів.

Розширення уявлення про зміст соціального лідерства у контексті теорії та практики соціальної роботи допомогло проаналізувати особливості процесу його формування у студентів в умовах професійної підготовки.

Охарактеризовано *особливості професійної підготовки соціальних працівників у контексті формування соціального лідерства*, а саме: поєднання принципів особистісного, діяльнісного та ресурсно-середовищного підходів в якості своєрідної домінанти, яка визначає сутність процесу формування соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників; посилення практичної спрямованості підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної, суспільно-значущої й благодійної діяльності, що сприяє насиченню освітньо-професійних програм вибіркоким компонентом з орієнтацією на розвиток «soft skills» у студентів; збагачення формальної освіти з соціальної роботи методами, формами та засобами неформальної освіти з актуалізації лідерського потенціалу студентів, що дозволяє розширити межі застосування аудиторної та позааудиторної навчальної й соціально-виховної діяльності майбутніх соціальних працівників.

Визначено *критерії* (мотиваційно-ціннісний, знанневий, особистісний, діяльнісно-практичний) та схарактеризовано спектр *показників* сформованості соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників за реактивним, активним і проактивним *рівнями*.

У роботі представлено *структурно-функціональну модель* як орієнтир формування соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників в умовах професійної підготовки. Розкрито її змістове наповнення відповідно до основних блоків: *цільового* (мета, завдання, наукові підходи, принципи), *організаційного* (логіка організації процесу підготовки соціальних працівників до соціального лідерства), *змістовно-методичного* (змістовні напрями формування соціального лідерства, методи, форми та засоби підготовки майбутніх соціальних працівників), *результативного* (результат сформованості соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників за відповідними критеріями, показниками та рівнями).

Успішність реалізації структурно-функціональної моделі формування соціального лідерства визначається організаційно-педагогічними умовами, які було теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено їх дієвість в

процесі професійної підготовки соціальних працівників (створення та діяльність Школи «Social лідерства – Student», що дозволило залучити майбутніх соціальних працівників до соціально-значущих ініціатив на засадах громадської, волонтерської та благодійної діяльності; розроблення вибіркового навчального дисциплін «Основи лідерства» і «Соціальне лідерство» та їх впровадження до освітньо-професійних програм зі спеціальності «Соціальна робота», що надало змогу збагатити теоретичне навчання здобувачів вищої освіти знаннями про соціальне лідерство та механізми його прояву; використання різноманітних методів, форм та засобів актуалізації лідерського потенціалу майбутніх соціальних

працівників, що дозволило здійснити варіативний характер поєднання аудиторної та позааудиторної навчальної й соціально-виховної діяльності студентів).

Ефективність упровадження організаційно-педагогічних умов формування соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників в умовах професійної підготовки підтверджена позитивними змінами, які були виявлені у процесі здійснення контрольного етапу дослідження. Аналіз результатів експерименту дозволив підтвердити, що наприкінці експерименту студенти експериментальної групи засвідчили більш високий рівень сформованості соціального лідерства, ніж студенти контрольної групи. Свідченням цього є ознаки переходу з реактивного та активного (менш ефективних) рівнів їх сформованості на проактивний (ефективний) рівень, що є відображенням кількісного та якісного аспектів формування соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників в умовах професійної підготовки. Відмінності у рівнях сформованості соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників засвідчують загальний висновок щодо високої результативності та ефективності впровадження розроблених організаційно-педагогічних умов формування соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у впровадженні в освітній процес закладів вищої освіти України структурно-функціональної моделі та організаційно-педагогічних умов формування соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників в умовах професійної підготовки, що спрятимуть оптимізації якості підготовки майбутніх соціальних працівників до соціального лідерства; у систему підвищення кваліфікації фахівців з соціальної роботи практичних рекомендацій з формування соціального лідерства. Розроблено та упроваджено навчальні дисципліни «Основи лідерства» і «Соціальне лідерство», навчально-тренінгові програми «Літня Школа Social лідерства – Student» та «Зимова Школа Social лідерства – Student», тренінговий курс «Формування лідерських якостей у дітей вимушених переселенців», посібник (в співавторстві) «Соціально-педагогічний супровід дітей вимушених переселенців», які можуть використовуватися для підвищення ефективності підготовки майбутніх соціальних працівників.

Теоретичні та експериментальні матеріали дослідження використано у лекційних курсах, семінарських й практичних заняттях із дисциплін для спеціальності 231 «Соціальна робота» у закладах вищої освіти III-IV рівнів акредитації. Результати дослідження впроваджено у роботу соціальних установ і

закладів, громадських й благодійних організацій, які працюють із молоддю та молодіжними лідерами громад. Матеріали дослідження можуть також бути використані соціальними педагогами, психологами, працівниками органів місцевого самоврядування, соціальними менеджерами у розробці та упровадженні навчальних й тренінгових програм, спрямованих на оптимізацію формування соціального лідерства у дітей та молоді.

Ключові слова: соціальна робота, соціальне лідерство, соціальний працівник, структурно-функціональна модель формування соціального лідерства, професійна підготовка, майбутні соціальні працівники, організаційно-педагогічні умови, формування соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Бибик, Д. Д. (2019). Лідерство в сфері сталого розвитку: шляхи практичної реалізації в умовах підготовки соціальних працівників. Г. Бейгер (Ред.), *Актуальні соціальні проблеми України і Польщі: соціально-педагогічний аспект. (Колективна монографія)*. (с. 302-314). Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя.

2. Бибик, Д. Д. & Алексеєнко, Т. Ф. (2020). Організація досвіду соціально-педагогічного супроводу формування лідерських якостей у дітей-вимушених переселенців засобами неформальної освіти. Т. Ф. Алексеєнко (Ред.), *Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки. (Колективна монографія)*. (с. 149-180). Кропивницький: Імекс-ЛТД.

3. Бибик, Д. Д. (2020). Тренінговий курс: тренінг з формування лідерських якостей у дітей вимушених переселенців (з досвіду роботи «Школи Social лідерства Student»). Т. Ф. Алексеєнко (Ред.), *Соціально-педагогічний супровід дітей із сімей вимушених переселенців. (посібник)*. (с. 100-156). Кропивницький: Імекс-ЛТД.

4. Бибик, Д. Д., Савельчук, І. Б. & Ярошенко, А. О. (2015). *Соціальна політика. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Соціальна допомога: анотований бібліографічний покажчик. Серія «Науково-методичне забезпечення підготовки фахівців соціальної сфери»*. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.

5. Бибик, Д. Д. (2019). Специфіка підготовки студентів до впровадження тренінгових технологій з розвитку лідерства у дітей вимушених переселенців. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць*, 23 (1), 31-42. DOI: <https://dx.doi.org/10.32405/2308-3778-2019-23-1-31-42>.

6. Bybyk, D. (2020). Social Leadership: criteria, indicators and levels of formation in future Social Workers. *The Modern Higher Education Review*, 5, 72-80. DOI: <https://dx.doi.org/10.28925/2518-7635.2020.5.7>.

7. Бибик, Д. Д. (2020a). Модель формування соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників в умовах професійної підготовки. *Social Work and Education*, 7(4), 483-496. DOI: <https://dx.doi.org/10.25128/2520-6230.20.4.6>.

8. Бибик, Д. Д. (2020b). Освітнє середовище «Школи Social лідерства – «Student» як

чинник формування соціального лідерства у майбутніх соціальних працівників. *Університети і лідерство*, 2, 87-96.

DOI: <https://dx.doi.org/10.31874/2520-6702-2020-10-2-87-97>.

9. Бибик, Д. Д. (2013а). Особливості формування деонтологічної культури майбутніх соціальних працівників в умовах літньої школи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*, 17(3), 129-135.

10. Бибик, Д. Д. (2013b). Професійна спрямованість у становленні відповідальності майбутніх працівників соціальної сфери. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*, 16, 48-53.

11. Бибик, Д. Д. (2016). Особливості професійної мобільності в структурі діяльності соціального працівника. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*, 2(5), 8-11.

12. Бибик, Д. Д. (2017а). Особливості формування лідерського потенціалу майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*, 23, 142-148.

13. Бибик, Д. Д. (2017b). Школа соціального лідерства як інтерактивна форма роботи з майбутніми соціальними працівниками в умовах ВНЗ. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*, 24 (2), 180-188.

14. Бибик, Д. Д. & Савельчук, І. Б. (2018). Соціальне лідерство як підґрунтя для розвитку партнерської взаємодії в освітньому середовищі університету. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 25, 119-125.

15. Бибик, Д. Д. (2020). Педагогіка партнерства: виховуємо лідерів. *Дошкільна освіта в контексті ідей Нової української школи*, 1, 24-31.

Статті в наукових виданнях інших держав

16. Vybyk, D. (2020). Organisational and pedagogical conditions of future social workers' professional training for social leader ship. *Intellectual Archive*. – Toronto: Shiny Word. Corp. (Canada), 9. (April-June), 2, 56-65. DOI: https://dx.doi.org/10.32370/ia_2020_06_8.

Опубліковані праці апробаційного характеру

17. Бибик, Д. Д. (2011). Особливості професійної підготовки фахівців в соціальній роботі. *Соціальна робота на межі тисячоліть: концепції, технології, стратегії: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, Київ, 29 квітня. (с. 87-89). Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова.

18. Бибик, Д. Д. (2012). Компетентність фахівця соціальної сфери як умова його ефективної професійної діяльності. *Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції*, Хмельницький, 15 листопада. (с. 23-27). Хмельницький: Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна».

19. Бибик, Д. Д. (2013). Теоретичні засади деонтологічної підготовки майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери. *Соціально-педагогічна робота в*

зкладах освіти інклюзивної орієнтації: тези доповідей VIII всеукраїнської науково-практичної конференції, Хмельницький, 11 квітня. (с. 186-189). Хмельницький: Хмельницький інститут соціальних технологій Університету

«Україна».

20. Бибик, Д. Д. & Савельчук, І. Б. (2016). Інноваційні моделі соціальної роботи як покращення якості надання соціальних послуг клієнтам. *Actual questions and problems of development of social sciences: International Scientific-Practical Conference Proceedings*, Kielce, 28-30 June. (с. 63-66). Kielce: Holy Cross University.

21. Бибик, Д. Д. (2016). Соціальне проектування в структурі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. *Актуальні дослідження в соціальній сфері: матеріали IX міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*, Одеса, 17 листопада. (с. 264-266). Одеса: Бондаренко М. О.

22. Бибик, Д. Д. & Савельчук, І. Б. (2017). Соціальна реабілітація як перспективний напрям соціальної роботи. *Інноваційні наукові дослідження у сфері педагогіки та соціальної роботи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, Сладковічево, Словацька Республіка, 10-11 березня. (с. 217-220). Сладковічево.

23. Бибик, Д. Д. (2017). Соціальне лідерство як чинник формування конкурентоспроможності фахівця соціальної сфери. *Інноваційні методи та технології підготовки фахівців соціальної сфери: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції*, Київ, 16 листопада. (с. 9-12). Київ: Національний авіаційний університет.

24. Бибик, Д. Д. (2018а). Можливості партнерської взаємодії щодо здійснення підготовки майбутніх соціальних працівників до соціального лідерства. *Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції*. Ніжин, 15-16 листопада. (с. 50-52). Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя.

25. Бибик, Д. Д. (2018b). Роль лідера в соціальному підприємстві. *Соціальне підприємство: теорія, практика та міжнародний досвід: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції*. Київ, 18 травня. (с. 22-26). Київ: ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

26. Бибик, Д. Д. (2019а). Соціально-педагогічний супровід дітей вимушених переселенців у школі соціального лідерства. *Зростаюча особистість у смислоціннісних обрисах: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції*. Київ, 24-25 жовтня. (с. 41-46). Івано-Франківськ: НАІР.

27. Бибик, Д. Д. (2019b). Соціальне лідерство як чинник формування освітнього простору. *Теоретичні та практичні аспекти формування освітнього простору навчального закладу: світовий та вітчизняний вимір: матеріали міжнародної наукової конференції*. Львів, 24-25 жовтня. (с. 47-50). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка.

28. Бибик, Д. Д. (2019c). Технологія формування та розвитку лідерства у дітей та молоді засобами неформальної освіти. *Формування сучасних педагогічних технологій та освітніх систем: матеріали науково-практичної конференції*. Одеса, 6-7 грудня. (с. 43-45). Одеса: Вид-во «Молодий вчений».

29. Бибик, Д. Д. (2020а). Досвід реалізації студентських ініціатив проєктної діяльності у сфері сталого розвитку. *Європейська проєктна культура в Україні: стан, проблеми, перспективи: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції*. Запоріжжя. 29-30 травня. (с. 24-27). Запоріжжя: ЗНУ.

30. Бибик, Д. Д. (2020b). Соціально-педагогічні умови розвитку лідерського потенціалу дітей та молоді. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України за 2019 рік*. Київ. 22 квітня. (с. 29-34). Івано-Франківськ: НАІР.

31. Бибик, Д. Д. & Савельчук, І. Б. (2020). Форми реалізації партнерської взаємодії освітніх закладів з фахівцями громадських організацій та суб'єктами волонтерської діяльності. *Педагогіка партнерства: стан, проблеми, перспективи: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю)*. Житомир. 28 жовтня. (с. 52-54). Житомир.

ШЕПЕЛЄВА НАТАЛІЯ В'ЯЧЕСЛАВІВНА

Тема дисертації: «Формування соціальної активності студентської молоді удоzвіллевій діяльності»

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Науковий керівник: Максимовська Наталія Олександрівна – д.пед.н., доцент кафедри психології та педагогіки Харківської державної академії культури

Дата захисту – 29.04.2021 р.

Спеціалізована вчена рада ДФ 64.899.008. **Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради**¹².

Склад ради:

Чернецька Юлія Іванівна – д.пед.н., професор кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (голова ради);

Петриченко Лариса Олексіївна – д.пед.н., доцент, перший проректор Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (рецензент);

Полякова Ірина Вікторівна – к.пед.н., доц., доцент кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (рецензент);

Кравченко Оксана Олексіївна – д.пед.н., проф., професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, м. Умань (опонент);

¹²<https://sites.google.com/view/spets-rada-hgra/главная-страница/разові-спеціалізовані-вчені-ради/спеціалізована-вчена-рада-дф-64-899-008?authuser=0>

Корнейко Юлія Миколаївна – к.пед.н., доц., доцент кафедри педагогіки та іноземної і української філології Харківської державної академії дизайну і мистецтв, м. Харків (опонент).

Рішення спеціалізованої вченої ради про присудження ступеня доктора філософії затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 29.06.2021 № 735 (ДР № 002348)

АНОТАЦІЯ

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 231 – Соціальна робота. – Харківська державна академія культури. Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Харків, 2021.

Дисертаційну роботу присвячено проблемі формування соціальної активності студентської молоді у дозвіллевій діяльності. Актуальність теми зумовлена ускладненням процесу соціального становлення молодих людей, зокрема студентів, внаслідок різких соціокультурних змін суспільства (інформатизація та спричинені нею нові виклики соціуму – інформаційне занурення та інтернет-залежність, кібертероризм і кіберзлочинність, інформаційне навіювання, соціальна фрустрація та ін.). Оскільки у студентської молоді відсутній досвід пристосування до нових соціальних змін, то в процесі їх соціального розвитку зростає стихійна складова соціалізації, що сприяє поширенню споживацтва, песимізму, залежностей, які призводять до пасивності студентів у суспільстві. Трансформація сфер діяльності, зокрема дозвілля, розширюється безмежним віртуальним простором, де студентська молодь є провідною соціальною групою та, одночасно, навігатором і творцем віртуальної культури людства. Дозвіллева діяльність дозволяє реалізувати потреб студентської молоді у реальному та віртуальному просторі, що сприяє розвитку у них соціально важливих якостей (ініціативність, соціальна мобільність, соціальна творчість та ін.), що є складовими соціальної активності. Це обумовлює необхідність соціально-педагогічного спрямування організації дозвіллевої діяльності студентів як засобу формування їх соціальної активності.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в дисертації вперше: було обґрунтовано та розроблено систему соціально-педагогічної дозвіллевої діяльності з формування соціальної активності студентської молоді в інформаційному суспільстві, що представляє структуровану взаємозалежну цілісність компонентів (цільовий, суб'єкт-об'єктний, змістовний, діяльнісний, результативний) з метою забезпечення формування соціальної активності студентської молоді у дозвіллевій діяльності в умовах інформаційного суспільства на всіх рівнях (індивідуальний, груповий, позанавчально-дозвіллевий, відкрите дозвіллеве середовище); уточнено: зміст понять «соціальна активність студентської молоді» та її структурні компоненти, «формування соціальної активності студентської молоді», «дозвіллева діяльність»; подальшого розвитку набули методи і засоби дозвіллевої діяльності, спрямовані на формування соціальної активності студентської молоді в умовах інформаційного суспільства.

Так, у вступі дисертації обґрунтовано вибір теми, її актуальність, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження; сформульовано наукову

новизну та практичне значення роботи; наведено відомості про впровадження й апробацію результатів дисертації.

У дисертації розкрито стан розробленості проблеми дослідження; визначено провідне поняття «соціальна активність студентської молоді» як соціальна якість, що є складовою соціальності студентів, характеризується набуттям громадянсько-професійних цінностей, розвитком на їх основі специфічних якостей (ініціативність, соціальна мобільність, соціальна творчість), які виявляються в просоціальній поведінці і є одночасно умовою та результатом освітньої, позанавчальної, громадянської діяльності під час навчання в закладі вищої освіти та поза його межами в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

На основі психовікових ознак студентської молоді та особливостей формування їх соціальної активності, як провідної соціальної якості, визначено критерії (мотиваційно-ціннісний, рефлексивно-вольовий, діяльнісний) і обґрунтовано показники (ініціативність, соціальна мобільність, соціальна творчість) соціальної активності студентів. Проаналізовано особливості формування соціальної активності студентської молоді в умовах інформаційного суспільства, визначено сутність поняття «формування соціальної активності студентської молоді», що трактується як регульований соціально-педагогічний процес сприяння засвоєнню студентами громадянських і навчально-професійних цінностей, набуття та виявлення просоціальної поведінки на основі ініціативності, соціальної мобільності та соціальної творчості як в умовах закладу вищої освіти, так і у відкритому соціальному середовищі інформаційної доби. На основі проведеного аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду формування соціальної активності студентів у дозвілєвій діяльності сформовано поняття «соціально-педагогічна дозвіллева діяльність студентів», під якою розуміємо регулювання процесу набуття соціальності здобувачами вищої освіти у сфері дозвілля з урахуванням її ресурсів та можливостей в інформаційному суспільстві.

Обґрунтовано систему соціально-педагогічної дозвіллевої діяльності з формування соціальної активності студентської молоді в умовах інформаційного суспільства. Розроблено програму та методичне забезпечення для реалізації системи в освітній процес обраних для експериментальної частини дослідження закладів вищої освіти, до якої входить підготовка та проведення: нарад і робочих зустрічей, тренінгів («Я і соціум»), онлайн-квестів («Я – кіберстудент»), екскурсій (мультиактивна екскурсія до ХДНБ ім. В. Г. Короленка), фотовиставок («Шлях до мрії»), конкурсів студентських проєктів («Ми можемо краще»), соціальних акцій («Разом переможемо»,

«Філіжанка кави»), студентських форумів мобільних додатках («ХДАК.Інфо» та «Мистецтва. News»), волонтерського руху («Плогінг.Кх»), віртуального дозвіллевого середовища «Не нудний карантин» тощо.

Засвідчено результативність запровадження та реалізації системи соціально-педагогічної дозвіллевої діяльності з формування соціальної активності студентської молоді в умовах інформаційного суспільства, що підтверджено позитивною динамікою показників, а проведений кількісно-якісний аналіз отриманих результатів дає підстави стверджувати про ефективність розробленої системи. Результати дослідження можуть бути використані та впроваджені в

освітній процес закладів вищої освіти України, в організації дозвілєвої діяльності студентської молоді у виховному середовищі закладу вищої освіти та поза ним, в роботі студентських громадських організацій та у відкритому соціально-культурному просторі.

Ключові слова: соціальна активність, студентська молодь, формування соціальної активності студентської молоді, дозвілєва діяльність, інформаційне суспільство, соціально-педагогічна дозвілєва діяльність, система соціально-педагогічної дозвілєвої діяльності з формування соціальної активності студентської молоді.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Дудко Н. В. Визначення поняття «соціальна творчість студентської молоді»: соціально-педагогічний аспект // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер.: Педагогічні науки. 2018. № 1. С. 62-70.
2. Дудко Н. В. Експлікація поняття «соціальна активність студентської молоді»: соціально-педагогічний аспект // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Педагогіка. Соціальна робота : зб. наук. пр. 2018. Вип. 2 (43). С. 83-88.
3. Шепелева Н. В. Специфіка формування соціальної активності студентської молоді у дозвілєвій діяльності // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер.: Педагогічні науки. 2020. № 2, ч. 2. С. 217-229.
4. Шепелева Н. В. Світовий досвід формування соціальної активності студентської молоді у дозвілєвій діяльності // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Педагогіка. Соціальна робота : зб. наук. пр. 2020. Вип. 1 (46). С. 143-147.

Статті в наукових виданнях інших держав

5. Shepelieva N. V., Maksymovska N. O., Polyanichko A. O. Analysis of Effectiveness of the Social-Pedagogical Leisure Activities System for Formation of Student Youth's Social Activity // Journal of Educational and Social Research. 2020. Vol. 10, № 5. P. 24-33.
6. Shepelieva N. V., Maksymovska N. O. Social Mission of Students in the Educational Process: the Past and the Present // Journal of Educational and Social Research. 2019. Vol. 9, № 3. P. 22-31.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Дудко Н. В. Розвиток соціальної творчості студентської молоді в новітніх соціокультурних умовах // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали Міжнар. наук. конф. (23-24 листопада 2017 р.) / Харків. держ. акад. культури. Харків, 2017. С. 146-148.
8. Дудко Н. В. Соціальна активність молоді як чинник подолання викликів сучасного соціуму // Психолого-педагогічні та соціальні аспекти вдосконалення якості освіти : матеріали Усеукр. наук.-практ. конф. (22 листопада

2018 р., Харків) / за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової ; КЗ «Харків. гуманітар.-пед. академія». Харків, 2018. С. 172-175.

9. Шепелева Н. В. Розвиток соціальної активності молоді в інформаційному суспільстві // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 26-27 квітня 2018 р. / за ред. В. М. Шейка та ін. Харків, 2018. С. 48-50.

10. Шепелева Н. В. Провідні наукові підходи до вивчення соціальної активності студентської молоді в інформаційному суспільстві // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали Міжнар. наук. конф. (22-23 листопада 2018 р.) / під ред. В. М. Шейка та ін. Харків, 2018. С. 126-128.

11. Шепелева Н. В. Роль дозвілля у формуванні соціальної активності молоді // Трансформація соціальної педагогіки та соціальної роботи в культурі інформаційного суспільства : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 90-річчю ХДАК, Харків, 7 лютого 2019 р. Харків, 2019. С. 112-115.

12. Шепелева Н. В. Формування соціальної активності студентської молоді: між конформізмом і екстремізмом // Сучасна освіта: методологія, теорія, практика : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (з міжнар. участю) (12 березня 2019 р., м. Дніпро) / ПУ «Вищ. навч. закл. «Міжнародний гуманітарно-педагогічний інститут -Бейт-Хана||». Дніпро, 2019. С. 195-197.

13. Шепелева Н. В. Формування соціальної активності студентської молоді: соціально-педагогічний аспект // Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 18-19 квітня 2019 р. / за ред. В. М. Шейка та ін. Харків, 2019. С. 56-58.

14. Шепелева Н. В. Актуалізація формування соціальної активності молоді в інтернеті // Соціологія та соціальна робота в умовах національних та регіональних викликів : матеріали доповідей та повідомлень Міжнар. наук.-практ. конф., Ужгород 27 вересня 2019 р. / за ред. І. В. Козубовської, Ф. Ф. Шандора. Ужгород, 2019. С. 111-113.

15. Шепелева Н. В. Формування соціальної активності студентів в осередках молодіжних субкультур // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали Міжнар. наук. конф. (21-22 листопада 2019 р.) / під ред. В. М. Шейка та ін. Харків, 2019. С. 144-146.

СКОЧКО МАКСИМ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Тема дисертації: «Організаційно-змістові засади надання соціальних послуг у сільській місцевості»

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Науковий керівник: Кравченко Оксана Олексіївна – д.пед.н., проф., декан факультету соціальної та психологічної освіти, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Дата захисту – 14.05.2021 р.

Спеціалізована вчена рада ДФ 74.053.014. **Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини**¹³.

Склад ради:

Коляда Наталія Миколаївна – д.пед.н., проф., професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (голова ради);

Кочубей Тетяна Дмитрівна – д.пед.н., проф., професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (рецензент);

Албул Ірина Володимирівна – к.пед.н., доц., завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (рецензент);

Слозанська Ганна Іванівна – д.пед.н., доц., завідувач кафедри педагогіки та соціальної роботи ЗВО «Український католицький університет» (опонент);

Вікторова Леся Вікторівна – д.пед.н., проф., доцент кафедри іноземних мов Воєнно-дипломатичної академії імені Євгенія Березняка (опонент).

Рішення спеціалізованої вченої ради про присудження ступеня доктора філософії затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 29.06.2021 № 735 (ДР № 002350)

АНОТАЦІЯ

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 231 Соціальна робота. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2021.

У дисертації вперше теоретично обґрунтовано організаційно-змістові засади надання соціальних послуг у сільській місцевості, на основі чого розроблено авторську інноваційну модель, що включає державний рівень (контроль якості надання соціальних послуг; нормативно-правове управління соціальної сфери; регулювання діяльності структурних підрозділів соціальної сфери), районний рівень (моніторинг якості; забезпечення послугами; забезпечення кадрового потенціалу; створення структурних підрозділів у громаді; дотримання державних стандартів; моніторинг потреб), рівень громади (виявлення об'єктів соціальних послуг, інформування населення, надання соціальних послуг, визначення потреб, консультування населення); представлено взаємодію структурних підрозділів кожного з рівнів як єдиного організму надання соціальних послуг.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості застосування наукових положень і висновків дослідження для вдосконалення системи надання соціальних послуг у сільській місцевості, для підвищення професійної кваліфікації соціальних працівників, представників менеджменту адміністративно-територіальних одиниць, а також у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери.

¹³ <https://nauka.udpu.edu.ua/%d0%b4%d1%84-74-053-014/>

На основі теоретичного аналізу здійснено узагальнення історичного розвитку та становлення соціальної допомоги сільському населенню на українських землях, охарактеризовано її форми (піклування про бідних, немічних, сиріт та старців, допомога і взаємодопомога, благодійництво, елементи соціальної роботи, що проводилися з різними категоріями і групами населення).

Встановлено, що зарубіжний досвід соціального захисту вразливих категорій населення є корисним для підвищення рівня надання соціальних послуг в українському суспільстві. Водночас шляхом осмислення та адаптації до умов розвитку та реформування соціальної сфери України варто взяти до уваги такі види соціальної допомоги: створення соціальних структур на рівні громади (наявність таких соціальних служб сприяє покращенню якості і своєчасності надання соціальних послуг); розвиток системи послуг з догляду вдома (поряд із стаціонарними закладами наявність таких послуг розширює життєвий простір сімей, серед членів яких є особи з інвалідністю, люди похилого віку, які не є дієздатними); створення центрів дозвілля для пенсіонерів (покращення соціалізації, підвищення рівня обізнаності, протидія самотності та залучення до соціокультурних активностей); залучення поштової служби до надання соціальних послуг (доставка необхідних товарів, виявлення категорій осіб, які потребують соціальних послуг).

Визначено, що децентралізація та формування об'єднаних територіальних громад, що розпочалась із добровільного процесу територіального об'єднання громад по всій країні, є основою для радикальних змін сільських територій, зокрема докорінної перебудови відносин між центральними регіональними та місцевими органами влади. Ці нові громади створюють певні правові, економічні, соціальні та психологічні умови для мешканців сільських територій та спільно з місцевими органами влади й бізнесом мають адаптуватися до ринкових вимог.

Здійснений аналіз організаційний засад надання соціальних послуг у сільській місцевості дозволяє стверджувати, що, відповідно до вимог законодавства, розвиток соціальної роботи є одним із основних напрямів державної політики у соціальній сфері, але система діяльності соціальної сфери на територіальному рівні не чітко сформована. На основі законодавчих документів виділено категорії споживачів соціальних послуг у сільській місцевості (діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, діти з числа соціально вразливих (безпритульні, бездоглядні, діти трудових мігрантів, діти з числа переселенців, діти, які постраждали внаслідок військових дій, діти учасників бойових дій), діти, які постраждали від жорстокого поводження та насильства, пенсіонери, малозабезпечені сім'ї, багатодітні сім'ї, прийомні сім'ї, опікунські сім'ї, безробітні, особи з тимчасовою втратою працездатності, особи з інвалідністю, особи із психічними відхиленнями, особи, які постраждали від насильства, самотні батьки, неповнолітні батьки, особи зі схильністю до правопорушень).

З'ясовано, що співпраця державного та недержавного секторів у наданні соціальних послуг сприяє розширенню можливостей, використанню внутрішніх і зовнішніх ресурсів, взаємодії між отримувачами і надавачами соціальних послуг. Покращення партнерства між державними і недержавними організаціями допомагає громадянам реалізувати свої права на отримання соціальної допомоги.

Розроблено інноваційну модель надання соціальних послуг у сільській місцевості, визначено її зміст та спрямованість. Зокрема, на державному рівні передбачено такі завдання: контроль якості надання соціальних послуг (вимог, показників, своєчасності, доступності, професіоналізму); нормативно-правове управління соціальної сфери (дотримання законодавчих вимог, дотримання стандартів, контроль за дотриманням законодавчих вимог); регулювання діяльності структурних підрозділів соціальної сфери (проведення перевірки, координація діяльності). На районному рівні передбачили виконання таких завдань: моніторинг якості (визначення якості надання послуг, надання оцінки послуг, визначення кількості послуг); забезпечення послугами; забезпечення кадрового потенціалу (створення робочих місць, направлення кадрів, підготовка кадрів); створення структурних підрозділів у громаді; дотримання державних стандартів; моніторинг потреб (визначення потреб жителів, проведення аналізу потреб). На рівні громади функція контролю за виконанням поставлених завдань (виявлення об'єктів соціальних послуг, інформування населення, визначення потреб, надання соціальних послуг, консультування населення) покладається на установи або заклади надання соціальних послуг, виконавчий комітет ОТГ, недержавних надавачів соціальних послуг, які, у свою чергу, звітують перед очільником громади. Функцію контролю реалізують фахівці соціальної роботи.

Інноваційна модель надання соціальних послуг у сільській місцевості передбачає взаємодію всіх структурних підрозділів як єдиного організму надання соціальних послуг, що дає можливість досягнути мети та результатів у реалізації становлення сталого соціального суспільства. Взаємодія усіх її ланок повинна сприяти формуванню системи соціальної політики, спроможної на повноцінну реалізацію потреб населення.

Здійснено обґрунтування рекомендацій щодо надання соціальних послуг у сільській місцевості (підвищення якості життя людей похилого віку шляхом створення умов для активного довголіття; рівні права та можливості для осіб з інвалідністю; залучення всіх наявних та можливих ресурсів держави для збереження і розвитку сім'ї; створення нової системи формування та розвитку компетенцій соціальних працівників; ефективна взаємодія всіх соціальних структур у сфері надання соціальних послуг; формування умов для реалізації принципів гідної праці у сфері соціального захисту населення; підвищення якості життя та доступності соціальних послуг для жителів сільської місцевості та віддалених регіонів; цифровізація системи соціального захисту населення).

Встановлено, що моніторинг надання соціальних послуг – це процес збору та фіксації даних за показниками, які характеризують систему надання соціальних послуг. Доведено, що постійний моніторинг сприяє своєчасному виявленню осіб, які потребують соціальних послуг. У свою чергу, вчасне виявлення осіб спрямує спеціалістів до здійснення якісної та належної допомоги населенню.

Ключові слова: соціальна робота, соціальний захист, вразливі категорії населення, соціальні послуги, організаційно-змістові засади надання соціальних послуг, заклади соціальної сфери, сільська місцевість, територіальна громада.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Кравченко О. О., Скочко М. О. Організаційні засади надання соціальних послуг у сільській місцевості. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки» Херсонський державний університет*. 2018. № 81. С. 224–231.

2. Скочко М. О. Організація і здійснення соціальної допомоги вразливим верствам населення України: від філантропії до професіоналізму. *Історико-педагогічний альманах*. 2020. № 1. С. 49–55.

3. Скочко М. О. Сільський зелений туризм як вид соціально-економічного розвитку українського села в умовах пандемії covid-19. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2020. № 5. С. 92–99.

4. Скочко М. О. Інноваційна модель надання соціальних послуг у сільській місцевості. *Social Work and Education*. 2020. Vol. 7, No 2. P. 164 – 171.

5. Кравченко О. О., Кулик М. О., Скочко М. О. Недержавні організації як суб'єкти соціального розвитку громад : досвід Міжнародного благодійного фонду «Небайдужі». *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. 1 (6). С. 88 – 95.

Статті в наукових виданнях інших держав

6. Skochko M. State and non-state sectors in the field of rural social services of Ukraine. *Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal*. 2020. 03 (27). URL: https://sp-sciences.io.ua/s2743987/skochko_maksym_2020_.state_and_non-state_sectors_in_the_field_of_rural_social_services_of_ukraine_social_and_human_sciences_polish-ukrainian_scientific_journal_03_27_.

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Скочко М. О. Особливості соціальної допомоги молодим сім'ям у сільській місцевості. *Проблеми та перспективи сучасної науки : IX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Дніпро, 28 верес. 2018 р. Дніпро, 2018*. С. 54–59.

8. Скочко М. О. Партнерство між державними та недержавними секторами в контексті надання соціальних послуг на селі. *Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : матеріали Всеукр. наук.-метод. семінарів, м.Умань, 18 квіт. 2018 р. Умань, 2018*. С. 136–138.

9. Скочко М. О. Волонтерська діяльність у сільській місцевості. *Права дітей: від витоків до сьогодення : матеріали наук.-метод. семінару, м.Умань, 23 трав. 2018 р. Умань, 2018*. С. 53 – 55.

10. Скочко М. О. Соціальні проблеми сільських жителів України. *Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару, м. Умань, 25 квіт. 2019 р. Умань, 2019*. С. 113–115.

11. Скочко М. О. Соціальна допомога дітям та молоді в сільській місцевості. *Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Умань, 11 жовт. 2019 р. Умань, 2019*. С. 151–152.

12. Скочко М. О. Особливості надання соціальних послуг вразливим категоріям населення у сільській місцевості. *Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Умань, 21 квіт. 2020 р. Умань, 2020*. С. 106–108.

13. Скочко М. О. Рекламно-інформаційні технології в соціальній роботі. *Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Умань, 15 жовт. 2020 р. Умань, 2020. С. 198–199.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

14. Скочко М. А. Социальные проблемы современного украинского села. *Актуальные вопросы педагогики и социальной работы* : сб. науч. ст., Гродно. ГрГУ, 2018. С. 396–401.

15. Кравченко О. О., Скочко М. О. Особливості соціальної роботи у сільській місцевості. *Вісник Українсько-туркменського культурно-освітнього центру: міждисциплінарний науковий збірник*. 2018. Т. 1, № 2. С. 104–110.

16. Кравченко О. О., Заболотна О. А., Скочко М. О. Аспекти соціальної роботи з жінками, які зазнали насилля. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2019. № 3. С. 26–34.

17. Skochko M., Shapovalyuk K. Socio-demographic and socio-economic fundamentals of rural development. *Economies' Horizons*. 2020. No. 2. P. 36 – 42.

18. Скочко М. О. Людмила Миколаївна Кучма. *Жінки в історії соціальної роботи* : колект. монографія. Умань, 2018. С. 180 – 186.

19. Скочко М. О. Соціальні ризики. *Енциклопедія інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму*. Умань, 2019. С. 149–151.

20. Скочко М. О. Людмила Порохняк-Гановська. *Жінки в історії професійної соціальної роботи: від ХІХ століття – до сьогодні* : колект. монографія. Умань, 2020. С. 229 – 234.

21. Скочко М. О. Сільський туризм. *Історико-культурні, природно-заповідні та лікувально-оздоровчі об'єкти Черкащини крізь призму інклюзивного туризму* : довідник. Умань, 2020. С. 191–198.

22. Скочко М. О. Правила дорожнього руху. Охорона праці та безпека життєдіяльності. *Супроводжувач осіб з інвалідністю* : навч.-метод. посіб. Умань, 2020. С. 57–61.

23. Скочко М. О. Історичні аспекти розвитку соціальної допомоги сільському населенню на українських землях. *Психологічний супровід та соціально-педагогічна робота в закладі освіти: теорія та практика* : колект. монографія. Умань, 2020. С. 222–234.

24. Скочко М. О. Рекламно-інформаційні технології в контексті соціальної роботи. *Актуальні проблеми соціальної роботи: теорія і практика* : колект. монографія. Умань, 2020. С. 207–217.

25. Skochko M., Oksom P. Green tourism as a form of socio-economic development of the ukrainian village. *Current issues of inclusive tourism introduction in Ukraine and other countries*. Poznan, 2020. P. 106 – 120.